

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๐

โกศยานไปฝรั่งเศส ภาค ๔

คุณหญิงสวัสดิ์ สุจริตธรรมพิศาล

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาสุจริตธรรมพิศาล (ละออ แห่งสภ)

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๕

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาสุจริตธรรมพิศาล (ละออ แป้งสกา) ซึ่งจะทำในเดือนกุมภาพันธ์ปีนี้ คุณหญิง สวาสดี สุจริตธรรมพิศาล ได้มอบนิตะให้นายพันโท พระอินทร สรศัลย์ มาแจ้งความที่ราชบัณฑิตยสภาว่า ใครจะได้เรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารพิมพ์ในงานนั้นสักเรื่อง ๑ ราชบัณฑิตยสภาจึง แนะนำให้พิมพ์โกศापानเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดิน สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระอินทรสรศัลย์เห็นชอบด้วย จึงพิมพ์ขึ้นเป็นสมุดเล่มนี้

เรื่องโกศापानเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสนี้ มองซิเออร์ เดอวีเซ เป็นผู้แต่ง พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) มีฉบับอยู่ในหอพระสมุดวชิรवारุ เฉลยจารย์ ฟ. ฮีแลร์ แห่ง โรงเรียนอัสสัมชัญ แปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย เล่มนี้ เป็นภาคที่ ๕ จัดเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๐

อนึ่งในการพิมพ์หนังสือนี้ เจ้าภาพได้จัดประวัติย่อของผู้ มรณะส่งมาขอให้พิมพ์ไว้เป็นพระลัทธิด้วย จึงให้พิมพ์ไว้ต่อคำนำ นี้ไป

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๕

TUDC

22/04/2563

อำมาตย์เอก พระยาสุจริตธรรมพิศาล (ละออ แห่งสกา)

พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๗๔

ประวัติพระยาสุจริตธรรมพิศาล

อำมาตย์เอก พระยาสุจริตธรรมพิศาลมุนีญาณยุคติสภาบดี (ละออ แห่งสภ) เกิดเมื่อวันที่เพ็ญศักราช ๒๔๓๓ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นบุตรคนที่ ๓ ของมหาอำมาตย์ตรี พระยาเกษมสุขการ (คลับ แห่งสภ) และคุณหญิงเกษมสุขการ (ไผ่ แห่งสภ) เรียนภาษาไทยและอังกฤษ ณ โรงเรียนราชวิทยาลัยจนสอบไล่ได้ชั้น ๖ แรกเข้ารับราชการเป็นนักเรียนล่ามกระทรวงยุติธรรม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้รับตำแหน่งเป็นเสมียน เอกศาลฎีกา ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ เลื่อนขึ้นเป็นเลขานุการศาลฎีกา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์เอก และบรรดาศักดิ์เป็นหลวงราชบัญชา และรุ่งอีกปีหนึ่งก็ได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์ตรี และรับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์ช้างเผือกสยาม ในระหว่างที่รับราชการในตำแหน่งที่กล่าวเป็นลำดับมาแล้ว ได้เรียนวิชากฎหมาย ณ โรงเรียนกฎหมาย จนสอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิต ปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้รับพระราชทานเครื่องราช

อิสริยาภรณ์จตุถาภรณ์มงกุฎสยาม พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นผู้พิพากษา
 ในกระทรวงยุติธรรม พ.ศ. ๒๔๖๒ ย้ายไปประจำการศาลแพ่ง
 ประจำอยู่ถึงสิ้น ๓ ปี จึงย้ายไปเป็นผู้พิพากษาในกระทรวง
 ยุติธรรมอีก ๒ ปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้รับพระราชทานยศเป็น
 อำมาตย์โท และปี พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับพระราชทานตราจตุถาภรณ์
 ชั้นเพ็ชร ปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระสุจริต
 วิมลชัย ปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาศาล
 อุตสาหกรรมจังหวัดพิเศษจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๑ จึงได้เลื่อนชั้นเป็น
 อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลปัตตานี ในระหว่างที่รับราชการอยู่
 ที่มณฑลปัตตานี ได้เลื่อนยศเป็นอำมาตย์เอกและบรรดาศักดิ์เป็น
 พระยาสุจริตธรรมพิศาลมณฑลปัตตานี ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔
 ย้ายมาเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครราชสีมา

พระยาสุจริตธรรมพิศาลรับราชการมาประมาณเวลาทั้งสิ้น
 ๒๒ ปีโดยปราศจากความเสียหายอย่างใด ทั้งยังได้ทำหน้าที่
 พิเศษ เช่นกระทรวงยุติธรรมได้ส่งให้ไปช่วยพิจารณาพิพากษา
 คดีในศาลพระราชอาชญา ได้รับพระราชทานเงินเดือนตั้งแต่
 ๒๐ บาท จนถึง ๖๒๐ บาทเป็นที่สุด

พระยาสุจริตธรรมพิศาล ทำการสมรสกับสวาสดีสุจริต
 ธรรมพิศาลมีบุตรธิดาซึ่งมีตัวอยู่ในเวลานี้ ๗ คน ส่วนมากยังเยาว์
 และอยู่ในระวางการศึกษานโรงเรียน

ก

เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๔ พระยาสุจริตธรรม
พิศาล บ่วยเป็นโรคปอดอักเสบ นายแพทย์ได้พยายามเยียวยา
รักษาอาการแต่ตรงกับทรุด ครั้นถึงวันที่ ๒๕ สิงหาคม ปีเดียวกัน
อาการโรคกำเริบมากขึ้นพระยาสุจริตธรรมพิศาลก็ถึงแก่
อนิจกรรม สิริรวมอายุ ๕๐ ปี

จดหมายเหตุ
เรื่อง โทศานานไปเมืองฝรั่งเศส

บทที่ ๗๘

ราชทูตไปเฝ้าถวายบังคม

ลา กลับไปเมืองไทย

ต่อมาภายหลังวันที่ราชทูตไปเที่ยวเล่นที่พระที่นั่งวังแวร์ซายส์อีกสองวัน คณะราชทูตและขุนนางไทยพร้อมกัน ได้กลับไปทูลวังแวร์ซายส์อีก เพื่อจะเข้าเฝ้าถวายบังคมลาพระเจ้าแผ่นดินกลับไปเมืองไทย ก่อนที่จะเข้าเฝ้านั้น ท่านอัครราชทูตได้ มีการสนทนากับท่านเจ้าชายดักเดอลาเฟอียาดถึงเรื่องวิธหล่อทองสัมฤทธิ์และโลหะธาตุอื่น ๆ ซึ่งใช้ในการทำรูปตั้งต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในประเทศสยามเหมือนกัน พูดไปมาสักครู่แล้วภายหลังท่านเจ้าชายดักเดอลาเฟอียาดกล่าวกับเพื่อนในที่ประชุมกันว่า:- “เรื่องหล่อทอง “บรอนซ์” แล้วอย่าไปพูดกับเจ้าคุณราชทูตเลย จะเป็นเช่นเดียวกับเอามะพร้าวห้าวไปขายสวน คุณท่านช่างรู้ดีจริง” แล้วการสนทนาก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นเรื่องอื่น จนย้อนกลับมาถึงเรื่องพระเจ้าแผ่นดินอีก และท่านอัครราชทูตทูลว่า:- “เกล้ากระหม่อมมาเฝ้าที่ไรให้ นักเบิกบานใจเป็นล้นพ้น

อยากรจะชมเชยพระบารมีอยู่นาน ๆ มีใคร่อยากรจะออกจากที่เฝ้า
 แต่จำเป็นจำใจที่ต้องตัดอาลัยโดยนิกหักใจเสียว่าไม่ ก็วัน ก็จะได้
 กลับเข้ามาเฝ้าชมพระบารมีอีก แต่เมื่อกคิดถึงเรื่องที่จะต้องเข้าเฝ้า
 ถวายบังคมลาครานั้นแล้ว ให้รู้สึกใจหายไม่รู้ว่าเลย เพราะ
 แต่วันนี้เป็นต้น ไปใครอาจจะพยากรณ์ได้ว่า ไชยคลาภอันมหา
 ประเสริฐจะเวียนมาอีกเมื่อไร บางทีตลอดชีวิตก็จะมีได้ประสพ
 เสียเลยในการที่จะต้องเห็นห่างฝ่ายบุคคลบาทในครั้งนั้น เห็นม้อยู่
 ทางเดียวที่พอจะบรรเทาความโศกได้ คือให้หนักถึงความปิติยินดี
 ที่จะมึนแก่เกล้ากระหม่อมในเวลาเมื่อถึงเมืองไทยแล้วและเข้า
 ไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม ทูลอธิบายให้ทรงทราบว่าพระเจ้า
 แผ่นดินฝรั่งเศสทรงประคบด้วยฤทธิเดชศักดิ์ตามภาพมหาพาร
 และทรงกอบด้วยพระเมตตาการุญภาพ และพระปรีชาญาณ
 อันสุขุมคัมภีรภาพลิกขงแท้ใด เมื่อได้ทรงทราบในพระบุญฤทธิ
 กฤดาภินิหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแล้ว หากว่าพระเจ้า
 แผ่นดินสยามจะมีรับสั่งให้เกล้ากระหม่อมมาเจริญทางพระราช
 ไมตรีในเมืองฝรั่งเศสอีก เป็นความสัตย์จริงอย่างว่าแต่จะยินดี
 กลับมาแต่ลำพังตนเลย ยังยินดีจะพาบุตรภรรยาอยู่ประจำ
 แล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรด ชิงนานปีเป็นยิ่งดี ขอฝ่า
 พระบาททรงช่วย ”

ตอนที่ราชทูตานุทูตสยามเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เพื่อ
กราบถวายบังคมลากลับไปเมืองไทยนี้ ก็จัดเป็นพิธีแบบเดียว
กันกับคราวเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น ซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้น
จะกล่าวในหน้าอกก็จะเป็นการซ้ำซาก จะขอฉีกตัดตรงไปจับกล่าว
ถึงคำกราบบังคมทูลของเจ้าคุณอัครราชทูตว่า พอท่านทูลเป็น
ภาษาไทยเสร็จแล้ว ท่านขาดหลวงอาเบเดอลียอน ถ้ามแปล
เป็นภาษาฝรั่งเศส (ซึ่งจะขอแปลกลับเป็นพจนานุกรมไทยอีกที) ว่า:-
“ขอ เคะชะ ควรมิกวร แล้วแต่จะทรงพระมหากฤณา โปรดเกล้า
โปรดกระหม่อม ด้วยข้าพระพุทธเจ้าเจ้าราชทูตสยามใคร่จะขอ
พระบรมราชโองการถวายบังคมลาฝ่าละอองธุลีพระบาท
กลับไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม พระมหากษัตริย์ราชของ
ข้าพระพุทธเจ้า เพราะทราบด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า ป่านนี้
พระองค์คงทรงพระปรารภคำนึงถึงบรรดาข้าพระพุทธเจ้าเจ้าราชทูต
ของพระองค์อยู่ไม่ขาด ว่าได้มาทำการผูกมิตรไมตรีกับฝ่าละออง
ธุลีพระบาทแทนพระองค์ สำเร็จตามพระราชประสงค์หรือไม่.

อนึ่งบรรดาข้าพระพุทธเจ้าร่อนอกร้อนใจอยากจะไปทูล
ให้พระองค์ทรงทราบถึงเหตุการณ์ในห้วงจรริย์ต่าง ๆ ที่ข้า
พระพุทธเจ้าได้มาให้เห็นในพระราชอาณาจักรแห่งฝ่าละอองธุลี
พระบาท อยากจะไปทูลให้ทรงทราบว่าฝ่าละอองธุลีพระบาท
ทรงพระเมตตากรุณาต่อข้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นราชทูตของพระองค์

ราวกับมหากษัตริย์องค์หนึ่งก็ปานกัน อยากรจะนำพระราชสาส์น และเครื่องราชบรรณาการไปทูลเกล้าฯ ถวายให้พระองค์ทรงทราบ ตรชนักพระทัยว่าฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีพระทัยอารดิ่งเพียง ไตจึงได้นับพระองค์เป็นประตูกหนึ่งเชอพระวงศ้อันสนิท ถึงกับ ได้เช่นพระบรมนามาภิธิชัยและประทับพระราชลัญจกร ซึ่งเป็น เครื่องหมายว่าพระนครทั้งสองจะนับถือเป็นเมืองพี่เมืองน้องเป็น มิตรไมตรีช่วยเหลือกันจนชั่วกัลปาวสาน อันว่าสรรพหิตานุหิต นี้เป็นผลบันดาลให้ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ลงเรือกลับ ไปยิ่งกว่า ฤดู มรสุมซึ่งย่างเข้ามาตั้งอยู่แล้ว.

แท้จริง การกราบถวายบังคมลาเพื่อออกห่าง พ้นจากรรมเงา แห่งพระบรมโพธิสมภารของฝ่าละอองธุลีพระบาท ซึ่งได้ทรง พระเมตตาทูลบารุงให้บรรดาข้าพระพุทธเจ้าอยู่ เป็นสุขตลอด เวลาตั้งแต่เข้ามาเหยียบบานพระนครของฝ่าละอองธุลีพระบาท จนบัดนี้ ซึ่งพระกรุณาธิคุณเหล่านั้น ถ้าจะประมาณก็แทบ จะว่า ได้วามากถึงกับอาจให้ นกว่าฝ่าละอองธุลีพระบาท เป็น พระ มหากษัตริราชแห่งกรุงศรีอยุธยา เมืองฝรั่งเศสเป็นเมืองไทย และฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นพระบิดุเรศของบรรดาข้าพระพุทธ เจ้าเหล่าราชทูตสยามด้วย ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงไม่ทราบด้วย เกด้าฯ ว่าจะหยิบยกคำสรรเสริญชะนิตไตจึงจะเพียงพอควรคู่ กับพระมหากรุณาธิคุณของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทต่อบรรดา ข้าพระพุทธเจ้า.

ก่อนที่ข้าพระพุทธเจ้าจะเข้ามาอาศัยในร่มโพธิ์ทองของ
 ฝ่าละอองธุลีพระบาทนั้น ได้ยินหนักต่อหนักว่าจะไปเฝ้าพระ
 มหากษัตริราชราช ผู้ทรงพระฤดาภิหารเป็นอันเลิศยิ่ง บัดนี้
 ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้มีโชคกลับมาได้แลเห็นด้วยตาของตนเองก็สม
 กับข่าวเล่าต่อทุกอย่างแล้ว และยิ่งกว่านั้นเล่าต่อยิ่งแพ้แก่
 ความเป็นจริงเสียอีก เพราะกิตติศัพท์ที่เล่าต่อกันนั้นเป็นแต่
 เพียงส่วนเสี้ยวของจำนวนร้อยจำนวนพันแห่งพระคุณประวัตและ
 พระฤดาภิหารเดชาานุภาพ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้มาทราบ
 และเห็นประจักษ์แจ้งอยู่ด้วยจักษุของตนเองในบัดนี้ พันวิสัย
 ที่จะรำพันให้ สิ้นสุดลงได้ และยังมี ข้อมหัตถ์จรรย์อีกอย่าง
 หนึ่งคือ ถึงพระเดชาานุภาพของฝ่าละอองธุลีพระบาทจะสูงเยี่ยม
 อยู่ณนิกัด พระมหากรุณาธิคุณก็ข้อมสูงเยี่ยมเทียมทันกัน
 เสมอไป ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยมีใคร ได้เคยพบเห็น เพราะ
 ธรรมดาพระเดชก็มีอำนาจแรงกว่าพระคุณ แต่ส่วนได้ฝ่า
 ละอองธุลีพระบาท พระเดชกับพระคุณเข้ากันเหมาะ ไม่มีข้าง
 ใดยิ่งหย่อนกว่ากันเลย เพราะฉะนั้นจึงทำให้ข้าพระพุทธเจ้า
 หายแปลกใจ ในการที่ชาวชนพลเมืองของฝ่าละอองธุลีพระ
 บาทยินดีซึ่งโอกาสกันที่จะแสดงความจงรักภักดีเป็นอันยิ่งในฝ่า
 ละอองธุลีพระบาทจนทั่วพระราชอาณาจักร.

ส่วนข้าพระพุทธเจ้าชาวไทยด้วยกัน บรรดาที่เข้ามาเฝ้า
 พระบารมีเพื่อจะกราบถวายบังคมลากลับไปเมืองไทยอยู่ในเวลานี้

ต่างคนต่างมีดวงใจอ่อนละเหี่ยด้วยอำนาจ แห่งกตัญญูญกตเวทีในใต้
 ฝ่าละอองธุลีพระบาท เหลือที่จะกราบบังคมทูลให้ทรงทราบได้
 เพราะทรงพระมหากรุณาธิคุณแต่ข้าพระพุทธเจ้าใหญ่หลวงนัก
 ถ้าแต่พระมหากรุณาธิคุณเหล่านั้นเป็นรูปธรรมไซ้ร้ โลกพิภพ
 ที่กว้างใหญ่ไพศาลนี้เห็นว่าจะไม่เพียงพอที่จะเก็บรวบรวมพระ
 มหากรุณาธิคุณนั้นให้หมดได้ ถึงแม้ข้าพระพุทธเจ้าจะมีอายุ
 ยืนนานตั้งพันปี และจะนั่งรำพันพระมหากรุณาธิคุณที่ทรง
 ประทานแก่ข้าพระพุทธเจ้า เวลาพันปีก็จะสั้นไปก่อน พระ
 มหากรุณาธิคุณยังจะหาสิ้นสุดลงไม่ อาศัยเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้า
 จึงได้จัดรายงานสิ่งที่ได้เห็นในรัฐมณฑลสกลอาณาจักรของใต้ฝ่า
 ละอองธุลีพระบาท ช่วยเหลือความทรงจำอันบกพร่องวิปริตนั้น
 เพื่อจะได้นำไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบในสมเด็จพระเจ้า
 กรุงสยาม แต่ถึงกระนั้นเกรงด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ว่ายัง
 จะบกพร่องอีกมากมาย ที่จริงสิ่งที่จะนำไปทูลเกล้า ฯ ถวาย
 ให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระเจ้ากรุงสยามนั้น แม้
 จะมากกว่านอกสักเท่าใดก็ จะยังมีสิ่งที่น่ากลัวว่ายังมีใดกลัวออกตง
 ร้อยเท่าพันทวี แต่ถึงกระนั้นข้าพระพุทธเจ้าเชื่อด้วยเกล้า ฯ
 ว่ารายงานเท่าที่ข้าพระพุทธเจ้าจะนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายใน
 สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจะ ทรงพิจารณาด้วยความพอพระทัยเป็น
 อนันต์ แล้วพระองค์คงให้จำลองส่งไปให้บรรดาภคมนตรีได้

เคียงให้ต่างทรงทราบในพระมหิทธีเตชากฤดาภินิหารของใต้ฝ่า
 ละอองธุลีพระบาทเหมือนพระองค์บ้าง แล้วในไม่ช้าชาวชนพล
 เมืองในประเทศทั้งหลายฝ่ายบูรพทิศก็จะชร้องสาธุการสรรเสริญ
 พระบารมีของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นการเอิกเกริกครึกครื้น
 หาที่เปรียบมิได้ ต่างจะเล่าให้บุตรหลานฟังเป็นลำดับต่อ ๆ ไป
 จนชั่วกัลปาวสาน และส่วนคณะมิตรข้าพระพุทธเจ้าจะนำขึ้น
 ทูลเกล้า ฯ ถวายนี้ พระองค์คงให้เก็บรักษาไว้ในถาวรสถาน
 เพื่อเป็นสักขีพยานให้ชนชาวสยามสืบไปข้างหน้าได้ทราบกันว่า
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสยามบรมโกศเจ้าพระมหากษัตริย์ราช
 แห่งกรุงฝรั่งเศส ซึ่งเป็นพระราชสัมพันธ์มิตรไมตรีกับกรุง
 สยามเป็นบุญญวันตกษัตริย์ มีมหิทธีศกดาเดชานุกาพอย่างนั้น ๆ
 แต่สิ่งซึ่งจะเพิ่มความปรีดียินดีเป็นพิเศษในพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าแผ่นดินสยามก็คือ ชาวศุภมงคลแห่งพระอาการประจวบ
 ของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ซึ่งบัดนี้ได้อันตรธานหายสูญ
 กาลังทรงพระสำราญเป็นสุขสบาย อันเป็นเหตุนำไมทนาพระ
 คุณของเจ้าฟ้าดินถนสวรรค์ ผู้ทรงทูลบำรุงพระชนมชีพของ
 ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทซึ่งเป็นพระชนมชีพอันมีควรจรรุสสันสุด
 เลข ขอทรงพระเจริญ !

ควร มี ควร แล้วแต่ จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรด
 กระหม่อม ! ขอเดชะ ! ข้าพระพุทธเจ้าคณะราชทูตานุทูตกรุง
 ศรีอยุธยามหานคร สยามรัฐสีมาอาณาจักร.

เมื่อบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นสูง ซึ่งอยู่ในที่เผ่าคราวนั้น ได้ยื่นสุนทรพจน์คำกราบบังคมทูลของท่าน อัครราชทูต มีใจความน่าจับใจถึงเพียงนี้ ต่างคนต่างอยากได้ตำแหน่งเป็นพระลิต และต่างก็พากัน懇ขอด้วยความอยากได้อันสุดขั้ว ท่านอัครราชทูตก็ขัดไม่ได้ ต้องขอมสัญญาว่าจะคัดสรรมาให้ ไม่ทำตามราชวังและถนนหนทางทั่วไป มีแต่ได้ยื่นเสียงใครต่อใคร ตั้งแต่ผู้ตกลงไปถึงคนเชิญใจสรรเสริญ สติปัญญาความคิดของท่านอัครราชทูตสยาม ไปตามกัน ว่าเป็นเชอปรราชญ์แท้ ควรแก่ตำแหน่งราชทูตแห่งพระมหากษัตริย์ใหญ่จริง ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วข้างต้นแห่งบทว่าถาวรเผ่าคราวกลับมา เป็นเหมือนคราวเข้ามา แท้จริงมีผิดกันอยู่นิดหนึ่งคือ ท่านมารคัสเดอลาซาล อธิบดีกรมพระภาษามาตากับเจ้ากรม ๆ เดียวกัน คราวที่ท่านทั้งสองอยู่เผ่าด้วยพร้อมกัน ยืนอยู่ข้างด้านหลังพระราชบัลลังก์ที่ประทับ ซึ่งเป็นตำแหน่งเผ่าของ ท่านทั้งสอง.

บทที่ ๘๐

ราชทูตไปเผ่าลาเจ้านายชายหญิง

และขุนนางผู้ใหญ่

ครั้นราชทูตเสร็จการกราบบังคมลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ในวันเดียวกันนั้น ท่านยังได้ไปเผ่าทูลลาเจ้านาย

ชายหญิงและอำมาตย์นางข้าราชการชั้นสูงอีกถึง ๑๖ แห่ง มีไปเพื่อ
ทูลลาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นต้น ในคำทูลลาสมเด็จพระ
พระราชชายา ทานอัครราชทูตได้กล่าวว่ :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง !

ขอเดชะพระบารมีปกเกล้า ฯ ด้วยข้าพระพุทธเจ้ามาเฝ้า
ฝ่าพระบาทในครั้ง ๕ ๕ ก็เพื่อจะทูลลาฝ่าพระบาทกลับเมืองไทย
ตามรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม เพราะเวลานี้เป็นฤดู
แห่งลมมรสุมซึ่งเป็นโอกาสแห่งการเค็รทาง จึงจำเป็นจำใจที่ข้า
พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะต้องทูลลาฝ่าพระบาท แต่มีใ้ว่าพอออก
จากเมือง ฝรั่งเศส แล้วจะ สัมระ ลักถึง พระเมตตากุณาคุณของ
ฝ่าพระบาทที่ได้เคยปกเกล้าปกกระหม่อมข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
มาแล้วก็หาไม่ได้ พระคุณูปการที่ได้ทรงประทานแก่ข้าพระพุทธ
เจ้าทั้งหลาย จำเดิมแต่เข้ามาเมืองฝรั่งเศส ข้าพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายจะระลึกมิถมเลยจนตลอดอายุกาล การที่ข้าพระพุทธเจ้า
ได้มีโอกาสเข้ามาเฝ้าฝ่าพระบาท จนทรงคุ้นเคยสนิทสนมเห็นปาน
ฉะนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะถือเป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง และ
จะพยายามนำเกียรติศักดิ์คุณความดีของฝ่าพระบาทไปเผยแพร่ให้
ไพศาลในทิวบูรพทิศ และเมื่อเจ้านายฝ่ายทิศตะวันออกนั้นได้
รู้จากข้าพระพุทธเจ้าในพระเมตตากุณาพระกรุณาคุณ ซึ่งเป็น
เครื่องคุณดีมีชก นำหัวใจของทวยนาครทั้งปวงให้ยินดีสวามิภักดิ์

ในพระองค์ ต่างจะพากันแซ่ซร้องสาธุการ สรรเสริญพระองค์
 ไปตามกันและกัน ต่างจะสรรเสริญพระองค์ที่ทรงดำเนินทาง
 รัฐประศาสน์นโยบาย เจริญตามรอยพระบาทสมเด็จพระชนกาธิราช
 ทุกอย่างทุกประการ ขอพระองค์ทรงพระอนุสรระลึกสักหน่อย
 เถิดว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทราบตระหนัก
 จากข้าพระพุทธเจ้าว่าพระองค์ทรงประกอบด้วยราชธรรมจริยานุวัตร
 อันประเสริฐ มีพระทัยกว้างขวางและพระปรีชาสามารถเห็น
 ปานฉะนี้ ทั้งเมื่อจะทรงทราบว่าพระโอรสของพระองค์ซึ่งจะสืบ
 เชื้อชาติด้วยวงศ์ดัดพระองค์ต่อไปก็ล้วนแต่ทรงพระเจริญวัฒนาการ
 ทุกพระองค์ ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจะทรงโสมนัส
 สักปานใด คงทรงพระปิติปราโมทย์เหลือที่จะพรรณนา เพราะ
 เป็นเครื่องมั่นพระหฤทัยว่ามีมิตรไมตรีซึ่งข้าพระพุทธเจ้าฝากเพียร
 มาเพาะปลูกในครั้งกรุงเจริญรุ่งเรืองตราบเท่ากัลปาวสาน.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ”

ถัดจากนั้นแล้วราชทูตได้ไปถวายบังคมลาสมเด็จพระชายา
 ของพระองค์รัชชทายาท และท่านได้กล่าวเป็นใจความดังนี้ :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง !

ข้าพระพุทธเจ้าขอทูลให้ทรงทราบว่า บัดนี้ถึงเวลาแล้ว
 ที่ข้าพระพุทธเจ้าจะทูลลากลับไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
 แห่งกรุงสยาม (กรมหลวงโยธาเทพ) ให้ทรงทราบข่าวถึงฝ่า

พระบาทข้าง เพราะเวลานี้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอแห่งกรุง
สยามคงตั้งพระทัยคอยรับข่าวอยู่ทุกเมื่อว่า ข้าพระพุทธเจ้า
มากระทำการกิจของพระองค์บรรลุสำเร็จสมพระประสงค์แล้ว
หรือยัง แท้จริงพระเกียรติประวัติของฝ่าพระบาทเป็นเครื่อง
เตือนให้ข้าพระพุทธเจ้ารีบกลับไปเฝ้ากราบทูลให้ทรงทราบ เพราะ
เป็นข่าวซึ่งจะนำความไปตีพิมพ์พระทัยเป็นอย่างยิ่งสู่พระองค์โดย
มิต้องพักสงสัยเลย พระองค์คงต้องทรงพอพระทัยอย่างเหลือ
ถื่นเมื่อจะได้ทราบประจักษ์ถึงบุญบารมีของฝ่าพระบาท ผู้ได้
ทรงสมรสกับสมเด็จพระบรมราชโอรสพระองค์เดียวของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชาเจ้า ยอดกษัตริย์ในมนุษยโลก
นอกนั้นเมื่อพระองค์ทรงสำเหนียกตามเหตุผลที่ข้าพระพุทธเจ้า
กราบทูลให้ทราบแล้ว พระองค์ก็จะทรงพระอนุমানทราบ
ตระหนักถึงวัตรจริยาอย่างอ่อนของฝ่าพระบาท ราวกับว่าได้
เสด็จมาทอดพระเนตรด้วยพระองค์เองว่าฝ่าพระบาททรงบำเพ็ญ
ราชกรณียกิจพระราชกรณียกิจอย่างสง่างามเพียที่สุดซึ่งใครได้มาแล
เห็นแล้วมิได้จะหม่อมกตัญญูรับอย่างเต็มปากว่าสมควรแล้ว
สมควรที่พระองค์ได้อุปถัมภ์ร่วมจัดตั้งพงศ์ เกิดกับสำหรับคู่
พระบารมีแห่งสมเด็จพระราชสามผู้ประเสริฐ กรณียกิจของฝ่า
พระบาทจะเป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอแห่งกรุงสยามทรง
พอพระทัยและถือเป็นพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งที่จะทรงหวังว่า

แต่บัดนี้เป็นต้นไป พระองค์ได้เป็นอภิภูรสหายิกาของฝ่า
 พระบาทแล้ว ฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ทูลว่าพระเกียรติ
 ประวัตของฝ่าพระบาท เป็นเหตุเตือนให้ข้าพระพุทธเจ้ารีบกลับ
 เมืองไทย ขอฝ่าพระบาททรงทราบคณที่ข้าพระพุทธเจ้า
 อาจสามารถจะเดือกหา ถ้อยคำทูลให้พระองค์ทรงเข้าพระทัยโดย
 สังเขปเทอญ.

“ควรมีควรแล้วแต่จะทรงโปรดเกล้าฯ”

ถัดจากนั้นไป ท่านราชทูตได้ไปเฝ้าทูลลาพระเจ้าหลานเธอ
 ทรงพระนามว่า ด็ก เตอ บรคอง ซึ่งเป็นพระโอรสพระองค์
 ใหญ่ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและท่านได้กล่าวเป็นเนื้อ
 ความว่าดังนี้:— “ข้าแต่พระองค์ผู้จะเป็นเกรงประคับของโลก
 ในต่อไปข้างหน้า บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าจะทูลลาฝ่าพระบาท
 ไปเยี่ยมเกียรติศักดิ์เกียรติคุณของฝ่าพระบาทให้ชาวบูรพทิศ
 ทราบไว้พลาง ๆ ก่อน เพราะในไม่ช้าข้างหน้า เมื่อฝ่าพระบาท
 ทรงเจริญวัยวัฒนาการ กิตติศัพท์ที่ฝ่าพระบาททรงชนะศึกศัตรู
 เจริญตามรอยบุคลบาทสมเด็จพระบิดาและพระอัยยกาธิราชเจ้า
 ที่ได้เคยทรงชำนะทุกทิศมาแล้วเป็นตัวอย่างนั้น คงพุ่งข้ามแผ่
 ไปทางประเทศฝ่ายบูรพทิศโน้นเป็นมั่นคง หากว่าบรรดาชาว
 บูรพทิศ ได้ช้บทราบข่าวมหัศจรรย์ของฝ่าพระบาทซึ่งเหลือเชื่อ
 แล้วพากันไม่เชื่อไซ้ ถ้าเวลานั้นข้าพระพุทธเจ้ายังมีชีวิตอยู่

ชาวชนพลเมืองทางนั้นคงสนวิมตสงสัยเชื่อตามกิตติศัพท์นั้น ๆ
 ทุกประการ ด้วยเขาจะได้ฟังคำอธิบายของข้าพระพุทธเจ้าผู้ใด
 แลเห็นฝ่าพระบาทในโอกาสที่มาเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ ขณะนั้น
 ข้าพระพุทธเจ้าจะพุดคำกล่าวล่อนนว่า:— “เออ ! พ่อคุณ !
 แม่คุณ ! เชอไว้เกิด ! พระโอรสองค์นั้นเมื่อครั้งก่อนนั้นได้
 เคยเห็นแล้ว พระองค์มีบุญจริง ขณะเมื่อทรงพระเยาว์อยู่นั้น
 พระนลาฏ และพระเนตร ก็แสดงให้เห็นปรากฏชัดอยู่แล้วว่า
 ต่อไปข้างหน้าพระองค์จักทรงปรีชาสามารถเป็นกำลังใหญ่ในทาง
 ราชการอย่างสำคัญได้พระองค์หนึ่ง ไม่น่าอัศจรรย์อะไรดอก
 เท่าที่ฉันได้เห็นเมื่อครั้งกระโน้นแล้วก็เป็นสักขีพยานให้เชอ
 ได้ว่าล้วนเป็นความจริงทั้งนั้น” แต่สิ่งที่ประเสริฐสำหรับ
 กรุงสยามโดยจำเพาะประเทศ ก็ว่าต่อไปข้างหน้าพระองค์
 คงมีพระทัยกรุณาต่อเมืองสยามเป็นอันมาก และข้าวนั้นแหละ
 เป็นข้าที่พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจะทรงทราบด้วย
 ความพอพระทัยยิ่งกว่าข้าใด ๆ หมด

ควรมิควรแล้วแต่พระองค์จะทรงโปรดเกล้า ฯ”

แต่ไปราชทูตได้ไปทูลลาพระเจ้าหลานเธอ ทรงพระนาม
 ว่าเด็ก คังชู (พระโอรสที่ ๒ ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช)
 ทนทานอัครราชทูตได้กล่าวว่ — “ข้าแต่พระองค์ผู้จักทรง
 พระเดชานุภาพอันใหญ่ยิ่ง ด้วยข้าพระพุทธเจ้ามาฝ่าฝ่าพระบาท

ในวาระนี้ก็จะขอพระวโรกาสทูลลาฝ่าพระบาทกลับคืนยัง
 ประเทศสยาม กราบบังคมทูลความตามที่ได้กระทำกรณีย์
 เสร็จสมพระราชประสงค์ให้ทรงทราบในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
 พระเจ้ากรุงสยามแล้ว และจักได้กราบทูลแถลงให้ทรง
 ทราบถึงพระคุณสมบัติของฝ่าพระบาทว่าเป็นที่แสดงให้เห็นว่า
 ต่อไปภาวอนาคตฝ่าพระบาทจักทรงปรากฏด้วยเดชานุภาพอาจ
 ทรงปราบอริราชศัตรูของประเทศฝรั่งเศสให้ครั้นคร้ามขาม
 พระเดชา เมื่อพระเจ้ากรุงสยามทรงทราบฉะนี้แล้ว คงตั้งพระทัย
 คอยสดับข่าวและใคร่จะให้เหตุการณ์ในอนาคตบรรลุถึงโดยเร็ว
 เพราะคงใคร่ทรงทราบให้ทันในสมัยแห่งพระชนม์ของพระองค์
 ว่าพระคุณานุคุณทั้งหลายของฝ่าพระบาทซึ่งเวลานี้ยังดำเนินอยู่
 ในปฐมวัย เป็นประการหนึ่งเมฆหมอกบังมิให้เห็นถนัด เมื่อ
 เมฆหมอกนั้นหายสูญสิ้นไปแล้ว คุณความดีเหล่านั้นจะปรากฏ
 ขึ้นให้เห็นแก่ตาโลกด้วยแจ่มแจ้งสักปานใด ส่วนข้าพระพุทธ
 เจ้าเมื่อจะได้แลเห็นแล้วจะรู้สึกภูมิใจยิ่งกว่าคนอื่นร้อยเท่า
 พันทวี เพราะเหตุที่ข้าพระพุทธเจ้าได้มีโอกาสมาเฝ้าฯ เพาะ
 พระพักตร์พระองค์ในนามของพระเจ้ากรุงสยามผู้เป็นเจ้านาย
 ของข้าพระพุทธเจ้า ทั้งในนามของข้าพระพุทธเจ้าเอง ขอ
 พระองค์จงทรงพระจำเวญเถิด ”

ลำเนาคำทูลลาพระเจ้าหลานเธอ ทรงพระนามว่าคึกเคอ
เบรร์ (พระราชโอรสแห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชอัย
พระองค์หนึ่ง)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เหนือเหนือชาติยวงกรู ข้าพระพุทธเจ้า
ขอกราบทูลให้ทรงทราบไว้ บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูล
ลาฝ่าพระบาทสู่กรุงสยาม เพื่อนำข่าวศุภมงคลของพระองค์เป็น
ครั้งแรกในพระชนมายุของพระองค์ให้ทรงทราบแก่พระเจ้าแผ่นดิน
สยาม ซึ่งเป็นเจ้านายใหญ่ยิ่งของข้าพระพุทธเจ้า และข้า
พระพุทธเจ้าจะทูลให้ทรงทราบถึงความยินดีอันใหญ่ยิ่งของข้า
พระพุทธเจ้า เมื่อได้มีโอกาสในเหตุศุภมงคลที่ได้แลเห็น
พระองค์ทรงสมภพมายังมนุษยโลกนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะทูล
ให้ทรงทราบว่า การที่ข้าพระพุทธเจ้ามาเจริญพระราชไมตรีใน
เมืองฝรั่งเศสคราวนี้ จะเป็นหนทางนำมาซึ่งเกียรติยศแก่
พระเจ้ากรุงสยามต่อไปในภายหน้าเป็นอันมากประการ เมื่อข้า
พระพุทธเจ้ากำลังเดินทางไปสู่ประเทศสยามคราวนี้ ขอเกียรติ
ศักดิ์และคำเล่าลือระบือพระนามของพระองค์ได้ดำเนินไปตาม
หลังข้าพระพุทธเจ้าโดยทันกัน เพื่อจะได้นำมาซึ่งความปิติยินดี
ยิ่งในพระราชสถานสยาม ซึ่งเป็นสถานที่จะมีผู้ชนชมยินดีนับถือ
พระองค์โดยสุจริตธรรม”

ถัดจากนั้นไปแล้วราชทูตได้ไปเฝ้าทูลลาสมเด็จพระอนุชาธิ
 ราชเจ้าซึ่งตามเสด็จราชบุตรประเทศฝรั่งเศสออกพระนามกันอย่าง
 สั้น ๆ ว่า มงเซียร์ (นาย) และท่านได้กล่าวว่า “ข้าแต่พระ
 องค์ผู้ทรงบุญศรีในพระราชวังสวนกุหลาบ บัดนี้ถึงวาระแล้วที่
 ข้าพระพุทธเจ้าจะต้องจากกรุงฝรั่งเศสกลับสู่ประเทศสยาม ข้า
 พระพุทธเจ้าจึงได้เข้ามาเฝ้าเพื่อขอประทานพระวโรกาสกราบ
 ทูลลาฝ่าพระบาทด้วยความอาลัยอันใหญ่หลวง และเพื่อจะไว้อ
 อาลัยในฝ่าพระบาทเป็นอันพัน ด้วยระลึกถึงพระคุณูปการซึ่งทรง
 ประทานแก่คณะข้าพระพุทธเจ้า จำเดิมแต่ได้เข้ามาอยู่ในรัฐส
 ภาคมณฑลจนตลอดกาล ไซ้แต่เท่านั้น ยิ่งหวนระลึกถึงพระ
 เมตตาคุณ พระกรุณาคุณของฝ่าพระบาท ซึ่งเป็นไปในชนทุกชั้น
 ทุกหมู่ อันเป็นเหตุให้คนทั่วไปเกิดความจงรักภักดีในใต้ฝ่า
 พระบาทด้วยแล้ว ก็ยังทำให้ข้าพระพุทธเจ้ามิใคร่จะจากฝ่า
 พระบาทไปได้ แต่เมื่ถึงจะจำเป็นจำจากฝ่ายุคลบาทไปไกล
 กิด ก็ยังมีหวังอยู่ว่าจะได้สนองพระเดชพระคุณด้วยกตัญญู กต
 เวทิตาจิตต์ คือจะได้นำพระเกียรติยศพระเกียรติคุณของฝ่า
 พระบาท ไปประกาศให้แผ่ไพศาลทั่วไปในพระราชอาณาเขตต์
 สยามตลอดบรรพประเทศที่ไกลเคียง เวลานี้ชาวชนในบรรพทิศ
 ทิศหลายต่างคนคงโอบกั้นถึงการพระราชสัมพันธ์มิตรไมตรีระหว่าง
 กรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศสออกแข็งเข้าไ้ ภายหลังเมื่อข้า

พระพุทธเจ้ากลับถึงกรุงสยามแล้ว ชนเหล่านั้นก็ได้ออกบอก
เล่าจากข้าพระพุทธเจ้าอีกชั้นหนึ่ง ต่างก็จะยังพากันมั่นใจเลื่องลือ
เอิกเกริกกันไปยิ่งกว่าเดิม พระเมตตาที่คุณของฝ่าพระบาทก็จะ
เวียนมาในความระลึกของข้าพระพุทธเจ้ามรรคา เพราะมีผู้
ถามเนื่อง ๆ ก็จะต้องออกพระนามฝ่าพระบาทอยู่เนื่อง ๆ การ
ที่พระเมตตาที่คุณของฝ่าพระบาทเวียนมาในความระลึกของข้า
พระพุทธเจ้าเนื่อง ๆ นี้ จะเป็นเครื่องเตือนสติบรรดาข้าพระพุทธ
เจ้าและคนอื่นอีกเป็นอันมากให้ระลึกถึงพระเดชพระคุณของฝ่า
พระบาทด้วยความปิติยินดีเป็นอันยิ่งสิ้นกาลนาน”

ตำนานความทูลลาพระชายาแห่งสมเด็จพระอนุชาธิราช :—
“ข้าแต่พระนางเจ้าผู้ทรงสิริวิลาส โอกาสของข้าพระพุทธเจ้า
ที่ได้มาเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงฝรั่งเศสคราวนี้ นับว่าได้
มีผลอันประเสริฐ กาลที่ได้เป็นบัจฉีให้ข้าพระพุทธเจ้าได้แล
เห็นด้วยนัยน์ตาว่าคุณความดีทั้งหลายซึ่งโลกถือว่าเป็นส่วนแห่ง
เครื่องประดับของพระนางเจ้าล้วนเป็นความจริงทั้งนั้น การไปมา
ของข้าพระพุทธเจ้าในระหว่างฝรั่งเศสกับไทยและในระหว่างไทย
กับฝรั่งเศสเป็นภาระอันหนักอึ้ง ย่อมมีความเหนื่อยยากเป็น
ธรรมดา แต่การที่ทราบว่าเพื่อนจะเป็นการบำรุงพระนามของ
พระนางให้ยิ่งแผ่ไพศาล ก็เป็นที่บรรเทาความเหน็ดเหนื่อยนั้นให้
อันตรธานหายไปได้ เป็นที่หวังของข้าพระพุทธเจ้าว่า เมื่อ

ข้าพระพุทธเจ้ากลับไปเมืองไทยแล้วในไม่ช้าแน่นอน ความรัก
ใคร่นับถือของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอแห่งกรุงสยามและสมเด็จพระ
พระชนกนาถต่อพระนาง คงไม่แพ้ความรักใคร่นับถือของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชาแห่งกรุงฝรั่งเศส”

สำเนาความ พุทธาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ดึกเคอ
ชาร์ตรัส.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง ถ้าจะหาสิ่งทีุ่ดใจของ
ข้าพระพุทธเจ้าในการที่กลับไปเมืองไทยคราวนี้ ก็คือการที่จะได้
ทูลให้ทรงทราบในพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามว่า ฝ่า
พระบาททรงแสดงจริยานุวัตรอันประเสริฐ ทั้งทรงพระปรีชา
สามารถอันละเอียดสุขุมสูง กว่าธรรมเนียมพระชนมพรรษาของพระ
องค์เป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าแลเห็นด้วยยินดีว่าพระองค์
เป็นที่หวังอันใหญ่หลวงของพระบรมราชวงศ์ฝรั่งเศส ในภายภาค
หน้า แม้พระเจ้ากรุงสยามเองก็สมควรจะมีความหวังในพระองค์
สำหรับความรุ่งเรืองของทั้งสองประเทศเป็นอันมากดุจเดียวกัน”

นอกจากสำเนาความ พุทธาสที่นำส่ง พิมพ์ให้เห็นเป็นตัวอย่าง
ในนี้ยังมีอีกเป็นอันมากที่ท่านอัครราชทูต ได้กล่าวในวันเดียวกัน
และซึ่งนำฟังด้วยกันทั้งนั้น ส่วนคำตอบซึ่งราชทูตได้รับจาก
พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่เกี่ยวข้องกับเกียรติ
ยศและคุณานุคุณของพระเจ้ากรุงสยามทั้งนั้น ก็มีคำสรรเสริญ

จำเพาะตรงตัวราชทูตด้วย ในที่บางแห่งเช่นคราวไปลาท่าน
เสนาบดี เดอ ครัว ซัก ก็ได้ เพิ่มกล่าวถึงการบำรุงพระศาสนาคริสต์
ในกรุงสยามบ้าง ถึงการค้าขายในระวางสองประเทศบ้าง แต่
รวมความว่าท่านราชทูตไปอำลาใครผู้ใดก็ล้วนแต่ได้รับคำชมเชย
และคำแสดงความพอใจที่ได้แลเห็นท่านมาเจริญทางพระราช
ไมตรีในประเทศฝรั่งเศสนี้เป็นพิเศษ

บทที่ ๑๑

ราชทูตออกไปลาท่านบาทหลวง

เดอลาแซส พระราชครูหลวง.

นับตั้งแต่วันที่ ได้เฝ้าถวายบังคมลาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
นั้น ราชทูตยังได้รออยู่ที่พระนครปรีศอีกสามวัน และในระวาง
เวลานั้นท่านพระครูเดอลาแซส ได้ออกมาเยี่ยมส่งราชทูตเอง
และได้กล่าวกับท่านราชทูตว่า ท่านมีความเสียใจเป็นอันมาก
ที่แลเห็นราชทูตกำลังเตรียมจะกลับไปเมืองไทยแล้ว เพราะ
ต่างมีฉันทะและอัธยาศัยชอบพอกันเคยสนิทสนมกันแล้ว และ
ความรู้สึกรักของท่านข้อนักควรนับว่าเป็นความรู้สึกรักของคนทั้งหลาย
ที่ได้มีโอกาสรู้จักกับท่านราชทูตด้วย ท่านราชทูตได้ตอบว่า
ท่านเองก็มีความเสียใจยิ่งกว่าใคร ๆ เพราะตั้งแต่วันที่ท่านได้
เข้ามาเมืองฝรั่งเศส ไม่ว่าท่านได้พบปะคนชั้นใด ตระกูลใด

ล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้แสดงอหิมาศย์ใจคอกว้างขวางสนิทสนมก่อน
 ทั้งนี้ เมื่อจะจากกันฉันจะมีให้ท่านเสียใจอย่างไร แต่ใน
 จำพวกที่ท่านว่าได้รับความเอื้อเฟื้อเป็นอันมากยิ่งกว่าใคร ๆ หมด
 ท่านราชทูตได้ยกคณะบาดหลวงขึ้นหน้ากล่าวว่ :- “ในระหว่าง
 เวลาที่เราได้ไปเที่ยวมณฑลข้างเหนือ ไม่ว่าเมืองไหนเป็น
 ต้องได้รับความเอื้อเฟื้อสนิทสนมจากคณะเซเวนต์ทุกแห่ง” แล้ว
 ท่านราชทูตก็ชอบใจท่านบาดหลวงเดอลาแซสอีกครั้งหนึ่ง โดย
 ได้รับของกำนัลและทรัพย์สินต่าง ๆ จากคณะบาดหลวงมีท่าน
 พระครูเดอลาแซสเองเป็นต้น.

ในของกำนัลเหล่านี้มีพระบรมฉายาลักษณ์ทรงม้าเขียน
 ด้วยมือขนาดเล็กที่สุดของท่านอาจารย์มณเฑียรผู้ชำนาญเฉพาะใน
 การวาดรูปเล็กชนิดนี้ได้เป็นลวดเขียนเอง นอกนั้นก็ยังมีรูป
 อื่น ๆ อีกเป็นอันมากซึ่งได้เขียนปักในเนื้อผ้าไหมต่างกระดาษ
 กับมีถุงใส่เงิน กระเป๋าหัวและเครื่องกระจุกกระจิกอีกหลายอย่าง.

เมื่อคุณพ่อเดอลาแซสลุกขึ้นจะลาออกจากห้องราชทูตนั้น
 ท่านอัครราชทูตพร้อมด้วยทูตอันดีบุคกันจะตามไปส่งแต่คุณพ่อ
 เดอลาแซสห้ามมิให้ไปส่ง คณะราชทูตเลยต้องไปส่งเพียง
 ปากประตูห้องเท่านั้น แต่ครั้นคุณพ่อกำลังเดินออกห่างไป
 หน่อยหนึ่งท่านอัครราชทูตเมียงตามหลังออกไปจนได้ จนกระทั่ง
 ถึงกะโตะชั้นล่าง คุณพ่อจึงได้รู้ตัวว่าตามไปส่ง การกระทำของ

ท่านราชทูตนั้นเป็นเหตุใหญ่ที่ได้มาแลเห็น กิริยาของท่านในโอกาส
นั้นอดรันทนไม่ได้ต้องพากันสรรเสริญท่านว่า เป็นผู้มั่งอภัยยศ
สุภาพและมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง.

เวลาภายหลังท่านราชทูตเองก็ได้ออกไปลาคุณพ่อเดอลา
แซสยังที่ภูมิจของท่าน แต่คราวนั้นการจะได้ดำเนินไปอย่างไร
ไม่มีใครรู้ เพราะไม่มีใครเข้าไปแปลคပ်นเลย ความเป็นไปได้คราว
นั้นเลยเป็นการเงยบเหลือกำลังที่จะนำมาแล้วสักนี้ฟังในทันที.

บทที่ ๓๒

ราชทูตไปดูละคอนเป็นครั้งสุดท้าย.

เรื่องละคอนสุดท้ายที่ราชทูตได้ไปดูในเมืองฝรั่งเศส คือ
เรื่องตลกของอาจารย์มอเลียร์ ชื่อ “ใคร ?” (L'Inconnu)
การแต่งตัวของผู้เล่นละคอนบทนี้เป็นที่พอใจของท่านราชทูต
เป็นอันมาก แต่ก็มีฉะเพาะพอใจในเชิงเล่นตลกเท่านั้น ถึง
เงื่อนของเรื่อง ท่านราชทูตก็เข้าใจถูกได้เองไม่ต้องมีใครพัก
อธิบายให้ทราบ มงเซียร์เดอลาครางผู้จัดการละคอนนั้น ได้
ออกมาคำนับท่านราชทูตและได้กล่าวเป็นใจความว่า ท่านมีความ
ยินดีมีใจน้อย เพราะแต่ในบรรดาโรงละคอนต่าง ๆ อันมีอยู่
ในพระนครปารีสด้วยกัน ท่านราชทูตได้ออกมาดูละคอนของ
ท่านก่อนละคอนโรงอื่นหมด และตอนเมื่อท่านราชทูตจะกลับ

ไปเมืองไทยนี้ ก็ยังเลือกมาดูที่โรงของท่านอีกเป็นครั้งสุดท้าย
ก็เป็นที่เกียรติยศแก่โรงละคอนของท่านเป็นอันมากแล้วท่านผู้
จัดการก็ได้กล่าวต่อไปว่า :— “เจ้าคุณราชทูตเป็นคนประสพ
โชคจริง เพราะกลับไปเมืองไทยคราวนี้เสียงข้างหลังของ
ชาวชนพลเมืองฝรั่งเศสทั้งนั้น นับแต่พระราชสำนักอันเป็น
แบบอย่างแห่งพระราชสำนักทั้งสิ้นในโลก ลงมาจนถึงชนชั้นต่ำ
ต่างจะพากันสรรเสริญเจ้าคุณว่า เป็นบรมขุมบุญวาสนาสมควร
เป็นที่เยินยอสรรเสริญอย่างที่ได้เห็นเป็นมาอยู่รอบข้างตั้งแต่วัน
ที่เจ้าคุณได้มาเมืองนี้” นอกนั้นท่านยังกล่าวคำชมเชยอีกเป็น
อันมาก แต่ที่จะนำมาลงในนี้จะชักยัดยาวเกินประมาณขอ
โอกาสตัดเสีย.

บทที่ ๑๓

ราชทูตไปดูห้องตั้งรูปต่าง ๆ ของหลวง

ข้าพเจ้าได้ถามกล่าวถึงเรื่องไปดูห้องตั้งรูปสิ่งต่าง ๆ ของ
หลวงซึ่งที่จริงควรจะนำมากล่าวบ้าง เพราะในห้องนั้นท่านราชทูต
ได้มีโอกาสชมรูปของบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง
ข้าราชการชั้นสูงที่ท่านเคยได้พบปะมาแล้วแต่ในพระราชสำนัก
เสียโดยมาก.

พอราชทูตเหยียบเข้าไปข้างในห้องนั้น จะว่าเหมือนเกิด
ในโลกใหม่ก็ได้ เพราะเห็นล้วนแต่คนที่ได้เคยเห็นเคยรู้จักมา

แต่ราชสำนักก่อนแล้วทงสน และเหมือนกันไม่มีผิดที่เดียว
 ต่างกันแต่ในพระราชสำนักนั้นเป็นคนจริง และในห้องนี้ล้วน
 เป็นแต่รูปจำลองจากคนเหล่านั้นเท่านั้น แต่ทำเหมือนถึงกับ
 จะหลงพูดหลงกำนั้ไหวทีเดียว พอถัดห้องนี้เข้าไปในอีกห้อง
 หนึ่งเครื่องแต่งตัวของรูปในห้องนั้นเปลี่ยนเป็นแบบอื่นไปหมด
 ทงหน้าตาของผู้คนทงนนั้นในนั้นมิใช่เกาหน้าฝรั่งเสียด้วย กลับ
 เป็นหน้าแขกตุรคชาวกงสตั้งดินอปล้เปตาม ๆ กันทงนั้น ทตรงน
 เล่นเอาเจ้าคุณราชทูตงอยู่สักรุ่นหนึ่ง เทบจะเชื่อตาไม่ไหวว่า
 เป็นรูปปั้น ยิงค้อจะหลงเชื่อว่าเป็นคนจริง ๆ อัก ถึงกับต้อง
 เอามือแปะเข้าคู้ทเสอว่ารูปจะกะดิกหรือ ไม่กะดิก ค้อเมื่อเห็นว่า
 จะจับต้องทำไหนักไม่แสดงอาการไหวเคลอนไปทำใดแล้วจึง ได้
 เชื่อว่าเป็นแต่รูปแขกหาใช่แขกตุรคแท้ไม่ แต่ก็เหมือน ๆ
 แขกทีเดียว.

พอดูหมู่แขกเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานก็ได้พาท่านราชทูต
 ไปดูรูปอื่นค้อไป มีรูปของบรรดาราชทูตประเทศต่าง ๆ ซึ่งได้มา
 เจริญทางพระราชไมตรีในประเทศฝรั่งเศสในระวางสิบปีสิบสองปี
 ที่ล่วงไปแล้ว มีรูปท่าน โดคาผู้สำเร็จราชการ เมืองเยโนอา
 กับเสนามนตรี ๔ คนซึ่งตามมาด้วยในคราวนั้นเป็นคั้น.

ท่านราชทูตมองแล้วมองอักทุก ๆ รูปทมีอยู่ในนั้น แล้ว
 ลงปลายเจ้าคุณราชทูตแสดงให้รู้สึกว่ ถ้ารูปของท่านเองได้มี

เพิ่มอยู่ในนั้นอีกรูปหนึ่ง ท่านจะมีความพอใจหาน้อยไม่ และ
 ความประสงค์ของเจ้าคุณราชทูตข้อนี้เลยเป็นบัจจัยให้มังเซียร์
 เบนว่าช่างประจำห้องรูปหลวงนั้นได้ปั้นรูปของอัครราชทูต อุปทูต
 ตรีทูตทั้ง ๓ คน แล้วประดับประดาตกแต่งเหมือนกันกับวันที่
 ท่านเข้าไปเผาไม้ผัดเลย นอกนั้นท่านยังได้วาดรูปเหล่านั้น
 ไว้อีกด้วย และทุกวันนี้ (หมายความว่าเวลาเจ้าของหนังสือ
 เต็มนี้เขียนเรื่องราวเป็นภาษาฝรั่งเศส) รูปตั้งและรูปเขียนของ
 ราชทูตानทูตไทยก็ยังรวมหมู่อยู่กับรูปอื่น ๆ ที่กล่าวถึงมาแล้ว
 ด้วย

บทที่ ๑๔

มังเซียร์เลอกงต์ เดอลาเฟอียด

มาลาราชทูต

ในวันก่อนที่ท่านราชทูตจะออกไปจากประเทศฝรั่งเศส
 มังเซียร์เลอกงต์เดอลาเฟอียด ขุนนางผู้ใหญ่ได้ออกมาเยี่ยม
 ราชทูตแทนท่านบิดา ผู้เป็นนายพลทหารชั้นสูง และในโอกาส
 นั้น ท่านได้เอาเหรียญทองของท่านบิดามาให้ด้วย เหรียญทองนั้น
 ข้างหนึ่งมีเป็นพระเศียรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
 และอีกข้างหนึ่งเป็นรูปอนุสาวรีย์ อ่างถึงพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
 เหมือนกัน จำลองจากอนุสาวรีย์ที่ท่านนายพลเดอลาเฟอียด
 ได้สร้างอุทิศถวายเพื่อฉลองพระเดชพระคุณของพระองค์ พร้อม

กันกับเหรียญทองดวงนั้น ซึ่งใส่ไว้ในหีบอั้งดงาม ยังมีหนังสือ
 อักเล่มหนึ่ง ข้างนอกเขียนบอกกร้อยอย่างประณีตดงาม พนมออก
 เป็นผ้ากำมะหยี่เนื้อนุ่ม ข้างในอธิบายถึงเหตุผลต่างๆ ซึ่งได้
 เป็นเหตุให้ท่านนักร่างอนุสาวรีย์ และเหรียญฉลองพระเดช
 พระคุณดงน เหรียญทองที่ท่านมอบไว้เพื่อให้นางนทกุลเกล้า ๆ
 ถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้า ส่วนของท่านอัครราชทูตเอง
 ท่านมอบให้อักดวงหนึ่งต่างหาก เนื้อเป็นเงินมีหนังสืออธิบาย
 กำกับไปด้วย แต่เขียนเป็นฝีมืองดงามเล่มต้น ส่วนอุปทูตและ
 ต่ทูตก็ได้รับเหรียญและหนังสือเหมือนกัน แต่เนื้อธาตุผิดกัน
 และฝีมืองดงามเป็นชั้น ๆ ตามลำดับเกียรติยศ

พอได้รับของพระลกดงนแล้ว ในวันเดียวกันคณะทูต
 นุทูตไทยได้พากันไปเยี่ยมลาท่านนายพลเดอลาเฟอียดยังที่บ้าน
 ของท่าน แต่เสียดูท่านนายพลไม่อยู่ เหลือก็แต่บุตรของท่าน
 ซึ่งได้ต้อนรับขับสู้ อย่างแข็งแรงดุจเดียวกับบิดาเองอาจทำได้
 แล้วได้พาราทูตไปดูอะไรต่ออะไรในสำนักของท่านบิดาทุกสิ่ง
 ทุกอย่าง เป็นต้นได้พาไปดูเครื่องประดับดูโต๊ะเครื่องใช้ ไม่สอย
 อย่างประณีตที่กำลึงทำอยู่ทุกวัน และซึ่งลงมือทำหลายปีติด
 มาแล้ว แต่อาศัยความประณีตบรรจงงานจึงยังไม่แล้วเสร็จ
 นอกนั้นยังได้พาไปดูพระบรมรูปของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
 ซึ่งสร้างไว้ในสนามชัยหน้าบ้านมานมนานแล้ว แต่เวลานั้นฟัง

ทาทองใหม่ ๆ ท่านราชทูตเมื่อเห็นพระบรมรูปทองนั้นได้พูดว่า:-
 “เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่เคลือบไว้ด้วยทอง เพราะถึงจะคิด
 ทำตัวเศษสักปานใดก็จะไม่เกินพระบารมีของพระองค์เป็นอันขาด
 แต่ถึงแม้จะมีเป็นทองก็ดี เมื่อได้เห็นว่า เป็นพระบรมรูปของ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชาแล้ว ก็เป็นวัตถุหน้า
 เคารพอย่างยิ่ง และเป็นเครื่องเตือนสติราชของพม่า ได้มาแลเห็น
 ให้เลื่อมใสทั้งในพระองค์ผู้เป็นแบบเดิมทั้งในท่านบิดาผู้ได้คิด
 ฉลองพระเดชพระคุณสมตามพระกฤตกาภิหารของพระองค์นั้น
 ด้วย.”

ในเย็นวันนั้นท่านเดอลาเฟอียดผู้บุตรได้มาเยี่ยมตั้งราชทูต
 ที่สำนักท่านราชทูตเป็นครั้งสุดท้าย และในคำลาได้กล่าว:-
 “นี่แน่ะเจ้าคุณ เวลานี้พวกฝรั่งเศสได้รู้เห็นว่าชาวไทยเป็น
 อย่างไร โดยได้เห็นเจ้าคุณเป็นตัวอย่างแล้ว ถ้ามีคนไหนจะ
 ไม่รักคนไทย คนนั้นเป็นคนฝรั่งเศสที่แปลกพวก ไม่ควรได้ชื่อ
 ว่าฝรั่งเศสต่อไปอีกแล้ว”

บทที่ ๑๕

เจ้าพนักงานผู้ประจํานำเฝ้าไปเยี่ยม

ส่งราชทูต

เมื่อเกือบถึงเวลาที่ราชทูตจะออกไปจากสำนักศักดิ์ศรีแห่ง
 มงเซียร์เดอบอเนย และมงเซียร์บโรลด์ เจ้าพนักงานประจํา

นำเข้าได้เข้ามาลาท่านราชทูต แต่คำที่คิดอาลัยกันท่านราชทูต
 คอตันพูดไม่ออก ได้แต่ส่อนกล่าวเป็นคำ ๆ ว่า... “ไม่...สบาย
 ...ใจ...พูด...ไม่...ออก”

เมื่อถึงเวลาที่จะออกจากห้องแล้ว ท่านอัครราชทูต อุปทูต
 ตรทูต และขุนนางไทยอันดับอีก ๖ นาย ได้เข้าเรียงตรงหน้า
 ไปทางพระราชสำนักวังแวร์ซายส์แล้วพร้อมกันพนมมอยก เหนือ
 หน้าผากแล้วกราบถวายบังคมลาครบสามลา เพื่อเป็นที่แสดง
 ความรู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 แผ่นดินฝรั่งเศส แล้วก็เดินออกไป พอถึงรถซึ่งจอดคอยอยู่
 ข้างล่าง ท่านอัครราชทูตก็ อุปทูต ตรทูต และขุนนางอื่น ๆ
 ต่างคนก็คำนับลาบรรดาท่านผู้ที่ได้มาส่งท่านด้วยความอาลัยและ
 เคารพอย่างยิ่ง

ในพวกที่มาส่งราชทูตไทยกลับ ไปครั้งนั้นมีท่านเซอร์
 เดอโซมงต์เปนต์ ซึ่งเคยเป็นราชทูตฝรั่งเศสไปเมืองไทย แล้ว
 และได้โดยสถานกลับมาเมืองฝรั่งเศสพร้อมกันกับราชทูตไทยที่
 เล่าเรื่องอยู่เดี๋ยวนี้ การที่ท่านเซอร์เดอโซมงต์ออกมาส่ง
 ดังนี้ดูเป็นที่ถูกใจท่านอัครราชทูตเป็นอันมาก

ในระหว่างตั้งแต่พระนครปารีสถึงเมืองแบรสต์ซึ่งเป็นเมืองท่า
 ราชทูต ได้คงตนจนเดิรทางบกเมื่อขามา และซึ่งจะเป็นที่ส่งท่าน
 ลงเรือกลับกรุงสยามนั้น มีรับสั่งให้มิงเซียร์เดอวัลด์เป็น

เจ้าพนักงานดูแลราชทูตจนตลอดทาง และรับสั่งให้คอยปฏิบัติ
รับรองด้วยความสง่าผ่าเผย และให้ความสุขสบายดุจเดียวกับ
เมื่อยังอยู่ในพระนครปารีสหรือคราวขึ้นไปเที่ยวทางมณฑลฝ่าย
เหนือฉะฉิน

บทที่ ๑๖

ตอนเมื่อราชทูตออกจากพระนคร

เรื่องราชทูตสยามมาเมืองฝรั่งเศสจะขอลงเพียงเท่านั้น เพราะ
ขากลับจากกรุงปารีสไปลงเรือก็ไปทางเดียวกับขามา เลยไม่มี
เรื่องที่จะนำเอาทำไร่นัก เดิมทีเจ้าพนักงานได้ตั้งใจไว้ว่า
ขากลับนี้จะส่งราชทูตให้วกกลับทางมณฑลนอร์มันดี ภายหลัง
คิดไปคิดมากเลยสั่งให้กลับตามทางเดิม เพราะถนนหนทางทาง
มณฑลนอร์มันดีไม่เรียบร้อยสม่ำเสมอ ไม่สะดวกแก่การเดินทาง
ไกลเลย ซ้ำลมมรสุมก็จะตั้งอยู่แล้ว ถ้ารอไว้ชาราชทูตจะลงเรือ
ไม่ทันจะเสียโอกาส เลยต้องให้ย้อนกลับตามทางเดิม

มงเซียร์สตอร์ฟซึ่งเคยประจำตัวราชทูตตั้งแต่วันแรกที่ได้อ
มาเมืองฝรั่งเศสก็ได้ติดตามไปส่งจนถึงเมืองเบรสต์ และถ้า
จะพูดตามจริงแล้ว จะหาคนใดคนหนึ่งทำของในทางปฏิบัติ
แขกเมืองให้ดีกว่าท่านก็ยากอยู่ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงรับสั่งให้ท่านเป็นธุระรับรองราชทูตสยามนั้นเป็นการเหมาะ

เจ้าพนักงานดูแลราชทูตจนตลอดทาง และรับสั่งให้คอยปฏิบัติ
รับรองด้วยความสง่าผ่าเผย และให้ความสุขสบายดุจเดียวกับ
เมื่อยังอยู่ในพระนครปารีสหรือคราวขึ้นไปเที่ยวทางมณฑลฝ่าย
เหนือฉะฉิน

บทที่ ๑๖

ตอนเมื่อราชทูตออกจากพระนคร

เรื่องราชทูตสยามมาเมืองฝรั่งเศสจะขอลงเพียงเท่านั้น เพราะ
ขากลับจากกรุงปารีสไปลงเรือก็ไปทางเดียวกับขามา เลยไม่มี
เรื่องที่จะนำเอาทำไร่นัก เดิมทีเจ้าพนักงานได้ตั้งใจไว้ว่า
ขากลับนี้จะส่งราชทูตให้วกกลับทางมณฑลนอร์มันดี ภายหลัง
คิดไปคิดมากเลยสั่งให้กลับตามทางเดิม เพราะถนนหนทางทาง
มณฑลนอร์มันดีไม่เรียบร้อยสม่ำเสมอ ไม่สะดวกแก่การเดินทาง
ไกลเลย ซ้ำลมมรสุมก็จะตั้งอยู่แล้ว ถ้ารอไว้ชาราชทูตจะลงเรือ
ไม่ทันจะเสียโอกาส เลยต้องให้ย้อนกลับตามทางเดิม

มงเซียร์สตอร์ฟซึ่งเคยประจำตัวราชทูตตั้งแต่วันแรกที่ได้อ
มาเมืองฝรั่งเศสก็ได้ติดตามไปส่งจนถึงเมืองเบรสต์ และถ้า
จะพูดตามจริงแล้ว จะหาคนใดคนหนึ่งทำของในทางปฏิบัติ
แขกเมืองให้ดีกว่าท่านก็ยากอยู่ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงรับสั่งให้ท่านเป็นธุระรับรองราชทูตสยามนั้นเป็นการเหมาะ

ด้วยประการทั้งปวง ท่านได้ฉลองพระเดชพระคุณของพระองค์
จนเป็นที่พอพระทัยยิ่ง แม้ท่านราชทูตเองก็ยังพอใจในตัวท่าน
เป็นที่สุด จึงควรนับว่ามงเซียร์สตอร์ฟ ได้ทำคุณประโยชน์แก่
ประเทศฝรั่งเศส และประเทศสยามอย่างเอกอุตตลอดเวลา ๕
เดือนที่ล่วงไปแล้ว

ท่านจะขอลำวถึงบรรดาท่านที่ได้กลับไปเมืองไทยกับราชทูต
ต่อไป ท่านบาดหลวงอาเบเดอลียอนซึ่งเคยอยู่เมืองไทยมาแต่
ก่อน แล้วได้เป็นผู้นำราชทูตมาเมืองฝรั่งเศสก็เป็นคนหนึ่ง ใน
พวกนั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้เสด็จพระ
ประสงค์ว่าอยากจะให้ท่านกลับไปเป็นเพื่อนราชทูต ในโอกาส
ท่านอาเบเดอลียอนได้แสดงให้เห็นปรากฏว่า ความศรัทธาของท่าน
มีฤทธิ์กล้ากว่าความรักต่อญาติพี่น้องทั้งหมด ท่านถึงได้สู้ละ
บ้านเกิดเมืองมารดรของท่านซึ่งเป็นที่รักยิ่งเป็นครั้งที่สอง เพื่อจะ
กลับไปสั่งสอนพระศาสนาในเมืองไทย อันเป็นเมืองไกลหาใช่
บ้านเกิดเมืองมารดรของท่านไม่.

นอกจากท่านบาดหลวงองค์นี้ ยังมีบาดหลวงแห่งคณะ
มิชชันนารีต่างประเทศ ไปด้วยกับท่านอีก ๔ องค์ เพื่อจะรับช่วย
สั่งสอนพระศาสนาแก่คนไทย ฉะนั้นจึงเป็นที่หวังว่าในไม่ช้า
ข้างหน้าพระศาสนาคริสต์ คงคงแผ่ออกไปในเมืองนั้นตามลำดับ
แท้จริงเท่าที่ได้เห็นผลแห่งการสั่งสอนปรากฏขึ้นทันตาแล้วเช่น

ตั้งตัวท่านอินโตนีโอเป็นโตพระสงฆ์ชาวสยาม ซึ่งคณะมิชชังต่าง
ประเทศ ได้ ส่งสอนตั้งแต่ครั้งยังอยู่ในเมืองไทย จนบัดนี้ได้เข้า
เป็นมหาปริญญาแห่งมหาวิทยาลัยซอร์บอน ก็เป็นเครื่องภูมิใจ
มิใช่น้อย และเป็นทีหวังต่อผลแห่งการสั่งสอนในภายภาคหน้า
ต่อไปเป็นอันมาก ตัวท่านป็นโตองค์นี้เองก็เคยเป็นสักขีพะยาน
ปรากฏว่างานศรัทธาของ คณะมิชชังต่าง ประเทศ ใน เมืองสยาม
เป็นงานที่ผลสำเร็จควรจะให้บำรุงให้เจริญต่อไป.

อนึ่งนอกจากบาดหลวง คณะมิชชังต่าง ประเทศ ซึ่งมีประจำอยู่
ในเมืองไทยเป็นกาลนานแล้วนั้น ท่านบาดหลวงเดอลาแซสซึ่ง
เป็นหัวหน้าของคณะเยซุต์ในเมืองฝรั่งเศส สมัยยังได้ประกาศ
พระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งมีพระทัยมุ่งหมายจะ
ใคร่ได้บาดหลวงคณะเยซุต์ซึ่งเป็นผู้ชำนาญการวิชาความรู้ต่าง ๆ
นอกจากศาสนกิจ ให้บรรดาพระสงฆ์ในคณะของท่านทราบทั่ว
กัน แล้วถามว่าใครจะสมัครอยากไปเมืองไทยก็ให้บอกมา จะได้
เลือกส่งตามใจสมัคร ขณะนั้นมบาดหลวง คณะเยซุต์ยื่นใบ
สมัครถึง ๑๕๐ องค์ด้วยกัน เห็นว่าความต้องการเป็นไหน ๆ
ท่านบาดหลวงเดอลาแซสเลือกได้ ๑๔ องค์ คือท่านบาดหลวง
เลอรอเปร์, บาดหลวงรโชต์, บาดหลวงรอแซต, บาดหลวงที
ยงวิลลี, บาดหลวงเคอแบส, บาดหลวงกอรวิลลี, บาดหลวง
กอตุยซง, บาดหลวงค็อบุเซต, บาดหลวงต้อซา, บาดหลวง

คอสโล, บาดหลวงเลอบลัง, บาดหลวงเดอแซงต์มาต์แดง, บาดหลวงเดสเปครัก, บาดหลวงค็อบเรย.

ครั้นเตรียมตัวออกเดินทางพร้อมเสร็จแล้ว ท่านบาดหลวงเดอลาแซสและบาดหลวงตาซาร์ด จึงเคยไปเมืองไทยแล้ว และกลับไปเป็นล่ามราชทูต และซึ่งจะเป็นหัวหน้าคณะของจำพวกที่จะออกไปในคราวนี้ ก็ได้พาบาดหลวงเยซุส ๑๔ องค์นี้ไปเพื่อทูลลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ทรงเสด็จพระประสงค์ว่าอยากเห็นตัวก่อนไปเมืองไทย.

ครั้นเข้าเฝ้าแล้ว ทรงรับสั่งกับบาดหลวง ๑๔ องค์นั้นว่า :-
 “เรามีความยินดีอนุโมทนาในกิจกุศลของท่านทั้งหลายคราวนี้เป็นอันมาก ขอจงไปดีอยู่ดี ทำผลประโยชน์แก่พระศาสนา และชาวไทยให้มาก ๆ เทอญ แต่ก่อนที่ท่านทั้งหลายจะลาไปคราวนี้อวดไม่ได้ต้องเขยชมท่านทั้งหลายเป็นพิเศษ คำที่ท่านเป็นผู้ที่ได้ถูกเลือกจากบรรดาสงฆ์ผู้ศรัทธาอยากไปเมืองไทยถึง ๑๕๐ องค์ นี้เป็นพระยานงให้เราเห็นว่าท่านเป็นผู้สามารถยิ่งทั้งในทางศรัทธาและทางความรู้ หากไม่ที่ไหนท่านจะได้ถูกเลือกก่อนคนทั้งหลายอื่น ๆ ที่สมัครอยากไปด้วยเหมือนกัน” พอรับสั่งดังนั้นแล้วทรงนิมนต์ให้เข้าสำนักของท่านบาดหลวงเดอลาแซสที่ในวังนั้น แล้วรับสั่งให้เลี้ยงอาหารท่านทั้งหลายพร้อมกัน.

นอกจากพวกบาดหลวงสองตัวที่ออก ไปกับราชทูต ไทย
คราวนี้ ยังมีเป็นต้นคือ มงเซียร์ เดอลาตูแบร์ อัครราชทูตของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสที่กรุงสยาม มงเซียร์
เซเบอร์ต์ หัวหน้าของบริษัทยาสูบฝรั่งเศสเองดี อุปทูต และ
มงเซียร์เคฟาร์ซี ตรูทท ท่านอัครราชทูตมาเป็นหน้าจัดการ
งานเมืองโดยตรง อุปทูตเป็นหน้าจัดการสัญญาการค้าขาย และ
ตรูททเป็นหน้าทำบังคับบัญชากองทหารฝรั่งเศสซึ่ง จะมาอยู่เมือง
ไทยในคราวนั้น คนทั้งสามเหล่านี้ล้วนเป็นคนสำคัญในราชการ
เมืองฝรั่งเศสมาแต่ก่อนทั้งสิ้น.

เรือที่จะ บรรทุกราชทูตและคน อื่น ทุกประเภท ที่จะออก ไป
เมืองไทยคราวนี้อยู่ ๕ ลำ ถ้า คนทั้งหลายที่จะ ไปเมืองไทยใน
เรือ ๕ ลำเหล่านั้น ไปเมืองไทยแล้วได้พบเห็นคนไทยแต่ล้วนมี
กิริยาธยาสัย เหมือนราชทูตสามคนที่เราชาวฝรั่งเศสได้เห็น
เป็นตัวอย่างในเมืองฝรั่งเศสคราวที่แล้วคงเป็นที่พอใจ ทาน้อยไม่
ว่าแต่เจ้าคุณราชทูตคนเดียวคนใด อ่านเรื่องราวราชทูตไทยมา
เมืองฝรั่งเศสที่ใด พบพบนแล้ว คงได้เห็นชัดแล้วว่าเป็นคน
เฉลียวฉลาดปัญญาหลักแหลมหาตัวจับยาก แต่ที่จริงก็ยังมี ได้
มีโอกาสดำรงถึงคุณความดีของท่านให้ สนใจที่เดียว ถึงว่า
ท่านเป็นอัครราชทูตมีตำแหน่งสูง ไปไหนมาไหนต้องระวังรักษา
เกียรติยศให้สมกับตำแหน่งอยู่เสมอก็ดี ท่านก็มีวาทที่จะแสดง
ใจดีแก่ชนทุกชนที่ได้ มีโอกาสเกี่ยวข้องกับท่านด้วย กิจเล็กกิจ

น้อยทุกประการ ชนที่สุดถึงแม่เพียงแต่ใคร ได้กำนันท่าน ๆ
 กำนันตอบอย่างหน้าจับใจราวกับเป็นผู้ ได้ช่วยเหลือท่านอย่าง
 พิเศษ และเชื่อว่าถ้าใคร ได้เห็นราชทูตเพียงครั้งเดียวหรือสอง
 ครั้งก็คิดใจท่านทุกคน ไม่มีเว้น ท่านราชทูตกลับไปเมืองไทย
 คราวนี้ ว่ามีความเสียใจอยู่อย่างหนึ่งซึ่งเป็นพะยานให้เห็นใจ
 ของท่านว่าเป็นอย่างไร คือท่านเสียใจที่ท่าน ไม่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
 สำหรับตอบแทนความช่วยเหลือซึ่งท่านได้รับจากผู้อื่นให้ทั่วถึงกัน
 ท่านได้บอกแล้วบอกเล่าตงร่อยครั้งว่า ท่านมีเด็กรักเดียวที่ท่าน
 มาเมืองฝรั่งเศสครั้งนี้จะได้พบคนซึ่งได้ มกแก่ใจนำเข้าของมากำนัน
 ท่านมากที่สุดอย่างนั้น ที่ในหลวงและพระบรมวงศานุวงศ์ได้
 พระราชทานและประทานเข้าของต่าง ๆ ท่านก็ไม่นำอัสจรรย้อะไร
 แต่ทุกคนเป็นอันมากทุกชั้นทุกตระกูลได้พากันให้ เข้าของด้วย
 ดั่งนี้ ก็เหลือที่จะนึกฝันเสียทีเดียว ฉะนั้นมิได้เตรียมสิ่ง
 ของให้พอที่จะแจกจ่ายให้ทั่วกัน แต่ไม่เป็นไร ใช่ว่าจะลืม
 บุญคุณของใครเมื่อไร ขอให้อ่อนน้อม จนกว่าเรือที่ท่านจะ
 ไปเมืองไทยนั้นกลับมาเมืองฝรั่งเศส ถึงจะรู้ว่าท่านลืมหรือไม่ลืม
 ท่านพูดดังนั้นโดยหมายว่า ถ้าเรือกลับมาแล้วจะส่งของกำนันให้พอ
 แก่การสำหรับแจกจ่ายให้ทั่วถึงกันทั้งหมด.

ในหนังสือผู้เขียนรายงาน ความ เป็นไปของราชทูตไทย
 เข้ามาเมืองฝรั่งเศส ควรจะออกตัวเสียบ้างเล็กน้อยก่อนที่จะลา

ท่านผู้อ่าน คือควรรับเป็นคำขาดว่าคำพูดอะไร ๆ ทั้งหมด
ซึ่งข้าพเจ้าอ้างว่าเป็นสำนวนโวหารของเจ้าคุณ อัครราชทูตก็เป็น
คำพูดของท่านจริง ๆ ตลอดทั้งเรื่อง หาใช่คำประดิษฐ์ประดอย
เพิ่มเติมอะไรไม่ คำเหล่านี้ข้าพเจ้าได้ทราบแน่ทุกกะทง
เพราะนางเซียร์สตอร์ฟเจ้าพนักงานฝรั่งเศสผู้ประจำตัวราชทูตตั้งแต่
วันเข้ามาเมืองฝรั่งเศส ถึงวันออก และยังเป็นผู้รู้ดีกว่าใคร ๆ
ทั้งเป็นผู้ที่น่าเชื่อถือด้วย ได้เป็นผู้บอกเล่าให้ข้าพเจ้าทราบเอง
ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง บางคำข้าพเจ้าได้ทราบจากผู้หลัก
ผู้ใหญ่ผู้ที่ได้ไปมาหาสู่เจ้าคุณราชทูตแล้วมาเล่าให้ ฟังออกหนึ่ง
ว่าเจ้าคุณราชทูตได้ทักทายแก่ท่านอย่างไร และอีกประการหนึ่ง
เป็นคำซึ่งข้าพเจ้าได้ ยินแก่หูของข้าพเจ้าเอง ผู้ซึ่งเคยไปมาหาสู่
เจ้าคุณราชทูตเนื่อง ๆ ถึงกับกินเข้าด้วยกัน ไปเที่ยวชรถคัน
เดียวกันบ่อย ๆ ถ้าจะว่าไปแล้ว แทนที่ข้าพเจ้าจะได้เพิ่มเติม
อะไร ข้าพเจ้าได้ตัดออกเสียหลายเรื่อง เพราะสับสนไม่ได้แน่
ว่าเป็นคำของเจ้าคุณราชทูตจริงดั่งเขาเล่าหรือเป็นคำประดิษฐ์ของ
ผู้อื่นเล่าให้ฟังไม่แน่ใจ.

ถ้าแม้ยังมีผู้ใดที่สงสัยในคำพูดของท่านราชทูตว่าน่าจะเป็น
คำพูดของผู้เรียบเรียงเรื่องละกะมัง ข้าพเจ้าจะขอให้ท่านผู้นั้น
ได้ไปตระสัถกันหน่อยว่า ถ้าไม่เป็นคำของเจ้าคุณราชทูตโดยแท้
จริงดั่งที่ข้าพเจ้าอ้างแล้ว ข้าพเจ้าจะได้มีหน้าถึงกับให้หนังสือ

นแก่ราชทูตเองเป็นที่ระลึกแห่งการค้นเคยกั้นแลหรือ แท้จริง
 ข้าพเจ้าได้สั่งให้ท่านราชทูตทั้ง ๔ เล่ม. ๓ เล่มก่อนข้าพเจ้าได้
 ให้ราชทูตมานแล้ว เมื่อท่านยังไม่ถึงเวลาจะกลับไปเมืองไทย
 และเล่มที่ ๔ คือเล่มที่ข้าพเจ้าได้ รบพมพ์เสร็จแล้วก็ได้ส่งไป
 ให้ท่านที่เมืองเบรสตก่อนที่ท่านจะลงเรือไป ก็เมื่อฉนั้นแล้ว
 ถ้าข้าพเจ้าได้ คิดประดิษฐ์เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือถ้าได้กำหนดซึ่ง
 เจ้าคุณราชทูตมี ได้กล่าวจริงดังข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าจะมอบให้
 ท่านดูก่อนได้หรือ ขอท่านโปรดครองดูหม้อย.

อีกประการหนึ่งเล่าถ้าจะเถียงว่า — “อ้อถึงให้ดูก่อนก็จะ
 เป็นไรไป เจ้าคุณราชทูตจะรู้หรือไม่รู้มาหนักในคำของท่าน เราก็
 ไม่รู้” ฉนั้น ข้าพเจ้าจะขอแถมท้ายอีกหน้อยหนึ่งว่า หนังสือ
 รายการนี้ ไซ้ว่าข้าพเจ้าจะได้ พิมพ์ลงกับชุกซ่อนแต่ในพวกกัน
 เองเมื่อไร ข้าพเจ้าได้ พิมพ์ขายเป็นการเปิดเผยประการหนึ่ง
 และอีกประการหนึ่งข้าพเจ้าได้ถวายและให้เป็นของระลึกแก่ท่าน
 ผู้หลักผู้ใหญ่ผู้มีส่วนเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรง และท่านเหล่า
 นั้นก็ล้วนเป็นผู้เรื่องความเป็นจริงในเรื่องนี้โดยตลอดต้นตลอด
 ปลาย ทั้งเป็นพหูภาษาหาผู้เสมอเหมือนไม่มีในสมัยนี้ด้วย ถ้า
 เป็นคำประดิษฐ์ข้าพเจ้าจะหน้าด่านถึงกับเอาหนังสือไปให้หรือ
 เมื่อเจ้าของเห็นชอบของตนมีอยู่ในรายงานนั้นก็ป็นธรรมดาจะคง
 อยากดูเห็นว่าข้าพเจ้าเล่าเรื่องนั้นอย่างไร ก็ถ้าข้าพเจ้ามิได้เล่า
 ไปตามที่ท่านเหล่านั้นได้ ยินแก่หูรู้แก่ตาแล้ว เขาก็มิได้เถียง

ข้าพเจ้าแลหรือ และถ้าเขาจับผิดข้าพเจ้าได้ ข้าพเจ้าจะเอา
หน้าไปไว้ที่ไหนขอโปรดนึกดูบ้าง.

แท้จริงเจ้าคุณราชทูตนั้น ถึงจะสรรเสริญว่าเฉลียวฉลาด
สักปานใดก็ไม่เกินกว่าความเป็นจริง เช่นท่านขอพระเกียรติยศก็
มิใช่ว่าหลับตาชมเรื่อยไปเมื่อไร ท่านมิใช่คนสอพลอเลย ท่าน
ออกปากสรรเสริญใคร มิใช่ในหลวงเป็นต้น ท่านสรรเสริญจำเพาะ
แต่ในสิ่งที่เห็นจริงที่เห็นแก่ตาได้ทั้งนั้น แต่ความฉลาดของท่าน
ปรากฏตรงที่ว่าท่านฉลาดเลือกเฟ้นสิ่งที่น่าชมต่างหาก สิ่งใดบางคน
แลไม่เห็นท่านก็ทักขบขานมาพรรณนาทันที เพราะเหตุฉะนั้นถ้อยคำ
ที่ท่านขอพระเกียรติยศมิใช่ข่อยจนเหลือเลย และที่ท่านชอบว่า
บ่อย ๆ ว่า คำกล่าวถึงบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
หลุยส์มหาราชาเจ้ายิ่งแพ้แก่ความเป็นจริงนั้น ก็เพราะท่านเชื่อมั่น
ในใจว่าเป็นดังนั้น เพราะท่านไม่เคยเห็นผู้อื่นเลยว่า บุญบารมี
ของพระองค์จะเป็นดังเพียงจริง.

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะลงเอยยังจำเป็นที่ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงท่าน
อุปทูต ตรูทูตด้วยบ้างสักเล็กน้อย เพราะกิจลักษณะของท่าน
ทั้งสองผู้เป็นตำแหน่งรองนี้ ไม่ค่อยได้มีโอกาสกล่าวถึงก็มากนัก
ท่านอุปทูตนั้นเป็น คนเชี่ยวชาญชำนาญการ ไปมาในต่างประเทศ
มาก เป็นคนมีนิสัยซื่อตรงเหลือที่จะกล่าวให้เข้าใจได้ ท่าน
เกลียดการประจบตลบตะแลงต่าง ๆ ท่านเป็นคนตรงไปตรงมา

ไม่มีอุปบายแต่ให้กะเท่อย่างที่เขาว่าคิดในข้ออโนกระตุก คุณท่านเป็นคน
 คนซื่อตรงที่สุด และท่านเป็นคนมีใจซื่อตรงสมกับที่ปรากฏให้
 เห็นทุกอย่างทุกประการ ส่วนสติปัญญาเฉลียวฉลาดของท่าน
 ก็ต้องรักษาเป็นคนไว้ในฝัก เพราะหน้าที่ของท่านเป็นเพียง
 อุปทูต ไม่ได้มีโอกาสที่จะแสดงให้ปรากฏเด่นเหมือนเจ้าคุณ
 อัครราชทูตซึ่งไม่ว่าไปไหนมาไหนเป็นผู้ที่ต้องออกหน้ารับธุระ
 แสดงให้เห็นให้พองอยู่ทุกคราว.

ส่วนตรทูตละ ก็ยังมีโอกาสน้อยกว่าอุปทูตอีกในการที่จะ
 แสดงความสามารถของท่าน ถ้าจะว่าไปแล้วก็สักแต่ว่าท่านได้รับ
 ตำแหน่งเป็นราชทูตมาเท่านั้น ท่านรักษาดำแหน่งเป็นที่ ๓
 ในโอกาสต่าง ๆ ไปไหนมาไหนก็ไปมาด้วยกันกับทูตใหญ่เท่านั้น
 ที่จริงท่านยังหนุ่มมากอยู่ ความสามารถยังมีได้ปรากฏขึ้นที่ไหน
 แต่อาศัยเหตุที่บิดาของท่านเคยเป็นราชทูตไปเจริญทางพระราช
 ไมตรีที่พระราชสำนักปอร์ตุกาลมาแล้ว จึงนับเหมือนว่าท่าน
 เป็นเชื้อชาติราชทูต พระเจ้ากรุงสยามจึงทรงแต่งตั้งให้เป็นตรทูต
 มาเพื่อดูแลการงานเมือง คล้าย ๆ กับให้มาฝักซ้อมมือซ้อมใจ
 ให้เป็นราชทูตตามตระกูลต่อไปข้างหน้า.

สิ่งที่ทำให้ชาวฝรั่งเศสพากันพิศวงมาก ในเรื่องราชทูต ไทย
 ได้มาเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ มีชื่อจำเพาะเพราะเจ้าคุณราชทูตเป็น
 คนสามารถราช การบ้านเมือง และเป็นเจ้าแห่งความเฉลียวฉลาด

ไหวพริบตั้งวามาแล้วก็ห้ามได้ ข้อสำคัญที่ทำให้ชาวเราพากัน
 พิศวงมากก็เพราะเป็นคราวแรกที่ราชทูตานุทูตของพระมหา
 กษัตริย์ฝ่ายบูรพทิศ ได้มาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา แต่คิดไปคิดมาถึงพระราชกิจ
 อันไม่น่าจะสำเร็จ แล้วอาศัยพระบารมีเป็นที่พึ่งกลับมาเป็นผล
 สำเร็จให้ทันตาเห็นณบัดนี้เป็นที่มหัศจรรย์ แต่เมื่อระลึกถึงการ
 ที่พระองค์ทรงบันดาลให้พระมหากษัตริย์เมืองไกลเช่นกรุงสยาม
 มีพระราชประสงค์จะร่วมพระราชสัมพันธ์ไมตรีกับพระองค์
 ซึ่งกษัตริย์ประเทศฝรั่งเศสแต่ปางก่อนยังไม่เคยบันดาลให้เป็น
 ไม่ได้จนสำเร็จเหมือนครั้งนี้แล้ว ก็หายเป็นมหัศจรรย์อยู่เอง.

(ลงนาม) เดอวิเศษ

ประวัติของออกพระวิสุทธิสุนทร (โกศานน)

ราชทูต

ของสมเด็จพระนารายณ์

แถลงการณ์

เรื่องทูตไทยที่ลงในหนังสืออุโฆษสมัยนั้น ได้ความว่าถึง
อวสานไม่ทันใจของท่านผู้อ่านหลายคน แท้จริงมิใช่เพราะผู้แปล
เกลียดชยาความให้เรื่องยืดยาวออกไปเลยตรงข้าม มีหลายแห่ง
ซึ่งฉบับเดิมกล่าวพิสดาร ผู้แปลตัดหมด

ฉบับเดิมในภาษาฝรั่งเศสมีอยู่ถึง ๔ เล่ม หากว่าใน
บรรดาท่านผู้อ่านมีใคร ใฝ่ใจในโบราณคดีจะไปสืบสวนสอบสวน
ดูกับต้นฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจะเห็น
ได้ว่า บางแห่งถูกตัดออกถึง ๒๐ หน้าตัดกันก็มี การที่ได้ตัดออก
เสียเช่นนี้ผู้แปลได้ขอความจําางไว้แต่แรกแล้วว่า มิใช่ต้อง
การซ่อนความทมิอยู่ในต้นฉบับเลย แต่ตอนใดที่เป็นผลความ
เช่นคำรำพันถึงวังนวังโน้น ว่ามีลักษณะสัณฐานอย่างนั้นอย่างนั้น
ก็ ได้ตัดออกเสียบ้าง เก็บเอาไว้แต่ที่เป็นเนื้อเรื่องเกี่ยวกับ

ราชทูตโดยตรง พอเป็นทางให้นักเรียนซึ่งเป็นผู้อ่านได้ดูเห็นว่าคนไทยสมัยก่อนปฏิบัติราชการอย่างไรเท่านั้น.

สิ่งที่ทำให้เรื่องราชทูต ไทยนั้นดูเป็นเรื่องขี้ดยาวอยู่ตรงที่ว่าอุโฆษสมัยเป็นเพียงหนังสือนักเรียน ออกประจำไตรมาส ปีละ ๕ เล่มขอม ๆ เท่านั้น จะขยายให้โตใหญ่เท่าหนังสือปทานุกรม ไม่ได้ตัวเอง ทั้งจะลงแต่เรื่องราชทูตท่านองหนังสือโบราณคดีต่าง ๆ ไม่ลงเรื่องเบ็ดเตล็ดซึ่งควรแก่อายุของเด็กก็ไม่ได้เหมือนกัน อาศัยเหตุดังกล่าวเหล่านี้ เรื่องราชทูตตามที่พิมพ์ลงในอุโฆษสมัยจึงกินเวลานานกว่าจะจบบริบูรณ์ ทำให้เข้าใจว่ายาวขี้ดเหลือเกินซึ่งความเป็นจริงไม่สู้ยาวนานนัก ข้อหมิ่นพิศุจน์ให้เห็นจริงอยู่ในตัวคือ ถ้ารวมทุก ๆ ตอนเข้าแล้วเขียนเป็นเล่ม เหมือนกับผู้ที่แปลได้ทำเองแล้วก็อ่านใหม่รวดเดียวจบ เชื่อว่าจะกลับรู้สึกว่าเป็นเรื่องสั้นมากกว่ายาวไปเสียอีก และบางทีจะนึกเหมือนกับท่านผู้หนึ่ง ซึ่งเคยอ่านรวดเดียวจบตั้งว่ามานว่า :— “ไม่ควรคัดของเก่าออกเสียเลย ถึงจะยาวอีกสองเท่าก็ไม่เป็นไร”

จะอย่างไรก็ดี เรื่องแปลได้ดำเนินไปตามรูปที่ว่ามันนั่นเอง จะผิดถูกประการใดก็แล้วแต่ท่าน ผู้อ่านผู้ฟังจะวินิจฉัยเอาเอง ผู้แปลขอมสารภาพตามจริงโดยซนตา ขอท่านปราชญ์ทั้งหลายได้โปรดอภัยด้วย นึกเสียว่าผู้แปลมิได้มีความประสงค์อันใด

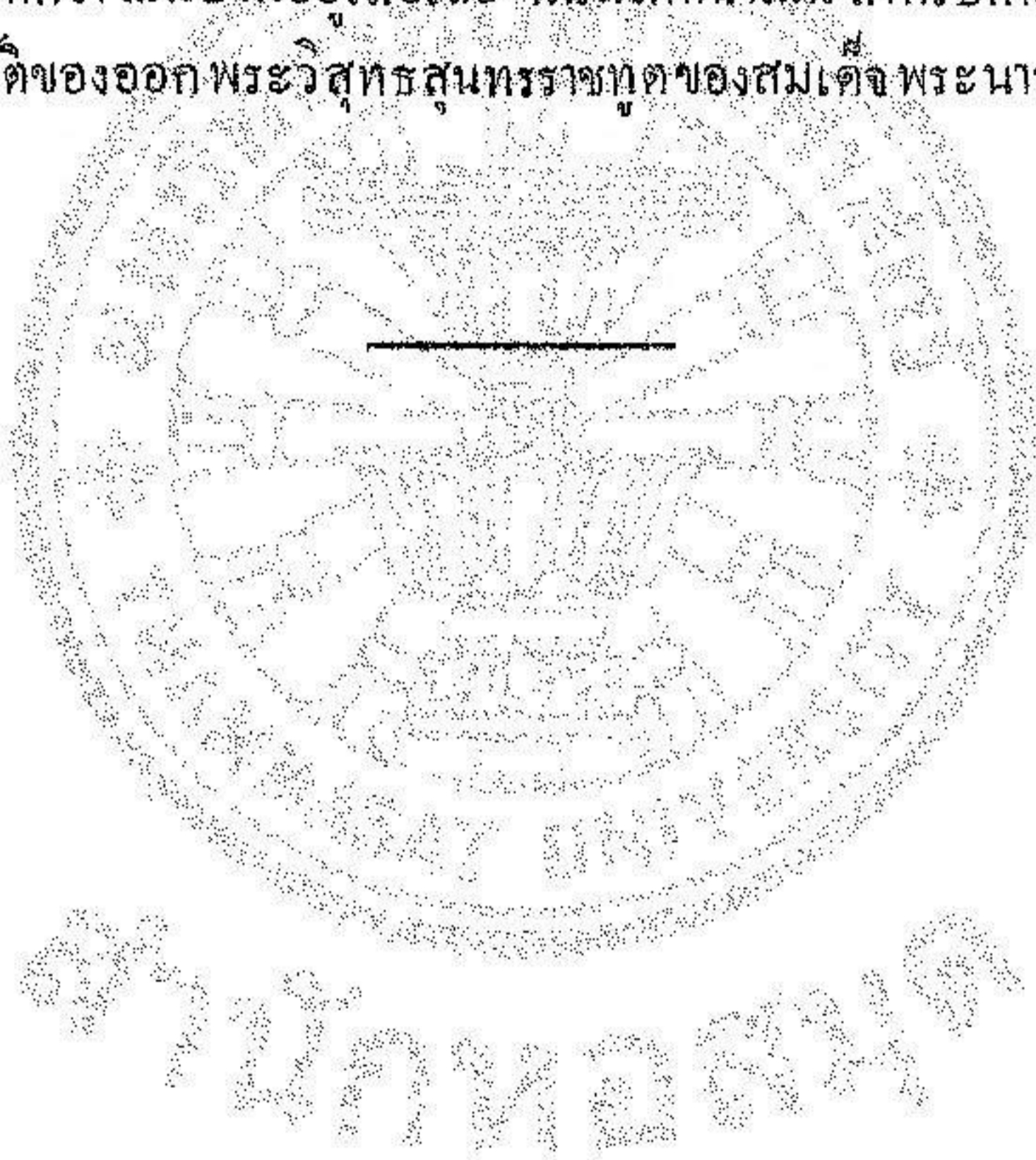
นอกจากจะเพิ่งเล็งผลประโยชน์ของนักเรียนเป็นเกณฑ์ ถ้าสำเร็จดังที่หวังคือเพาะปลูกความนิยมของเด็กนักเรียนให้ยิ่งอยากรู้ข้อพงสาวดารแห่งชาติของตนบ้างเล็กน้อย ก็นับว่าสำเร็จความประสงค์แล้ว

ถ้าเด็กนักเรียนสมัยนี้ มนสสขเหมือนข้าพเจ้าครึ่งยังเป็นนักเรียนอยู่เมื่อเขาอ่านเรื่องทูตไทย (ซึ่งต่างพากันยាយยดนั้น) แล้ว ก็ยังน่ากลัวอยู่ว่าจะนึกอยากรู้ต่อไปอีกหน่อยต่างหากว่า :—
 “เมื่อราชทูตกลับเมืองไทยแล้วท่านได้เป็นอะไรต่อไปแล้ว ทำไมคุณหมอบสมัยจะไม่ต่อพอให้รู้ความเป็นเลา ๆ น้อย่างหรือที่มารู้เรื่องทางต่างประเทศจนละเอียดละออดี แต่ส่วนเรื่องในเมืองของตนเองสักลับไม่รู้เลย” ส่วนข้าพเจ้าเป็นความจริงคงคิดเช่นนั้นเป็นแน่ เพราะเคยคิดมาแล้วสำหรับเรื่องอื่น ไม่รู้กราบต่อกราบ เช่นกำลังอ่านเรื่องของผู้ใดผู้หนึ่งจนติดใจ แต่ครั้นเขาแต่งงานเสร็จแล้วบ้าง พันทุกข์ไปครึ่งหนึ่งแล้วบ้าง เรื่องก็มาลงเอยเสียต่อ ๆ ไม่ยักกล่าวประวัติต่อไปให้ตลอดอายุของผู้นั้น จนรู้เห็นผลดีและผลชั่วแห่งการกระทำของเขาผู้นั้นว่า ได้เป็นไปอย่างไร เป็นเรื่องค้าง ๆ เต็งอย่างงไรมีรู้อ่านไม่ค่อยรู้สึกอึดเลย สำหรับเรื่องทูตไทยนี้ ถ้าจะยุติเพียงเท่าที่ต้นฉบับเดิมกล่าวไว้แล้วก็จะเข้าเกณฑ์เรื่องค้าง ๆ ทำนองเดียวกัน ข้าพเจ้านึกฉะนงจิตจะใคร่ต่อเรื่องทูตไทยนั้นบ้าง แต่รู้สึกว่ามีไข

การง่าย เพราะตำราโบราณในสมัยราชทูตนั้นทุกวันนี้ค่อนข้างจะหายากอยู่สักหน่อย และถึงแม้จะค้นหาได้บ้างบางฉบับก็ไม่สู้เหมาะแก่ความต้องการนัก เพราะโดยมากเป็นหนังสือฝรั่งซึ่งผู้เขียนในเวลานั้นมิได้มุ่งหมายให้ชนชั้นหลังรู้อาพะเอวเรื่องราชทูตเลย ที่มักกล่าวถึงบ้างก็เป็นการบังเอิญ โดยกล่าวพาตึงไปถึงในบางแห่งบางรายเท่านั้น ส่วนตำนานข้างไทยเล่าก็ยิ่งอัศจรรย์ มีน้อยกว่าตำนานฝรั่งไปเสียอีก เพราะหลักฐานโบราณคดีในเมืองไทยนับเป็นศูนย์หายไปแล้วมากครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก ๆ เพาะบ้านเมืองให้วิเวกแทบจะไม่มีอะไรเหลือไว้เป็นหลักฐานพงศาวดาร ต้องอาศัยความทรงจำของคนโบราณช่วยกันจดใหม่ตามทีรู้ได้ขึ้นได้ฟังมา แต่เป็นธรรมดาของการเขียนพงศาวดารชนิดนี้ ต้องบอกพร้องมากมายก่ายกอง มีตกหล่นหายศูนย์หรือสลับหน้าเป็นหลัง ๆ เป็นหน้าจนอกยุ่ง ทำให้ตำนานใหม่เหล่านี้เลยเป็นตำนานผิด ๆ ถูก ๆ ไม่ค่อยจะน่าเชื่อถือ

เพราะเหตุดังอธิบายมานี้แล้ว ถึงแม้ประวัติของท่านราชทูตซึ่งตั้งใจจะเรียบเรียงเป็นชิ้นเป็นอันจากหนังสือโบราณทั้งไทยและต่างประเทศเท่าที่ข้าพเจ้าค้นหาได้ นี้ จะยังไม่เป็นประวัติที่บริบูรณ์ดี ต้องขอท่านผู้อ่านโปรดระลึกว่า ธรรมดาผู้สร้างบ้านเรือน ถ้ามีเครื่องมือหยาบทั้งอิฐปูนและตัวไม้

เครื่องสัมภาระก็มี ไม่ครบมือจะสร้างบ้านใหญ่โตระโหรฐานไม่ได้
 อยู่เอง แต่ถึงจะสร้างให้งดงามใหญ่โตไม่ได้ตั้งใจก็ เพียง
 สร้างกะท่อมน้อย ๆ พอได้พักอาศัยร่มเย็นชั่วคราวหนึ่งก็ยิ่ง
 นับว่าดีกว่า ไม่มีบ้านอยู่เสียเลย นั่นคือถนัดนั้น สำหรับการกล่าว
 ประวัตของออกพระวิสุทธสุนทรราชทูตของสมเด็จพระนารายณ์
 ด้วย

พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงยกย่องราชทูต

ในพระราชสาสน์ตอบ

เมื่อราชทูตจะกลับมาจากเมืองไทยนั้น นอกจากเครื่อง
ราชบรรณาการซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านายและเสนาบดีฝรั่งเศส
ฝากมาถวายตามประเพณีบ้านเมืองที่เป็นไมตรีกัน ราชทูตยังเชิญ
พระราชสาสน์ตอบของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส สำหรับพระเจ้า
กรุงสยามมาด้วย ในพระราชสาสน์นั้นมี กล่าวถึงการผูกมิตร
ไมตรีกับชกชนในหลวงเมืองไทยให้ทรงเลื่อมใสในศาสนาคริสต์
เพื่อพระองค์จะได้มีความสุขมาสู่พระองค์และชาติของพระองค์
ในอิสรโลกและปรโลก ทั้งทรงฝากฝังราชทูตและชาวฝรั่งเศส
พร้อมทั้งคริสตังอนทิมอยู่ในพระราชอาณาจักรสยาม แล้วก็เลย
พรรณนาถึงคุณความดีของราชทูตไทยเมื่อยังอยู่ในพระราชสำนัก
ฝรั่งเศสเป็นใจความว่า:— “.....การที่พระเจ้ากรุงสยามทรงพระ
ประสงค์ที่จะผูกไมตรีกับเราเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสนี้ ไม่มีสิ่งใด
อาจช่วยให้สำเร็จ ได้สะดวกเท่ากับการที่พระองค์ทรงเลือกตั้ง
ขุนนางไทยที่มีอริยาสัยและความสามารถในราชการ ส่งมาปรึกษา
การเมืองตรงต่อเราทีเดียว และราชกิจอันนี้ พระองค์ก็ได้ทรง
กระทำสมใจเรานี้กอยู่แล้ว.

“อนึ่ง ว่าแต่การที่พระองค์ทรงเลือกสรรราชทูตส่งมายังเรา
 คราวนี้อีกด้วย ก็เป็นพระยานอ้ายไปถึงพระปรีชาญาณอันสุขุม
 ของพระองค์ดีกว่าข้าเกล้าใด ๆ เรามาสังเกตคุณลักษณะ
 มรรยาทแห่งราชทูตของพระองค์นี้ รู้สึกว่าเป็นคนรอบคอบ
 รู้จักปฏิบัติภารกิจของพระองค์ถ้วนถี่มาก หากเราจะมิฉวย
 โอกาสนี้เพื่อเผยแพร่ความชอบแห่งราชทูตของพระองค์บ้าง ก็จะไม่
 เป็นนอบน้อมไป เพราะราชทูตได้ปฏิบัติส่วนแต่ที่ถูกต้องใจเรา
 ทุกอย่าง โดยแต่หน้าที่พูดออกมาที่ไรแต่ละคำ ๆ ก็ดูที่น่า
 ปลื้มใจและน่าเชื่อทุกคำ ต่อเมื่อเรามาได้ยินได้ฟังคำกล่าวของ
 ราชทูต จึงได้หยั่งรู้ในน้ำพระทัยของพระองค์ชัดเจนว่า พระองค์
 ทรงไว้พระทัยในตัวเราสักเพียงใด เลยเป็นเหตุบันดาลให้เราเอง
 ก็อยากตอบสนองพระราชไมตรีจิตต์ของพระองค์นั้น โดยมีพัก
 จะต้องระวังหน้าระวังหลังซึ่งดูน้ำพระทัยของพระองค์เสียก่อน
 กลับเป็นทายนตอยากผูกไมตรีกับพระองค์ยิ่งเร็วเป็นยิ่งดีสำหรับ
 ทั้งสองพระนคร..... เหตุฉะนั้นส่งทุกอย่างที่ราชทูตของพระองค์
 ได้ร้องขอต่อเราในนามของพระองค์เช่นขอให้ส่งบาดหลวงที่ชำนาญ
 การวิชา สำหรับไปแผ่ความรู้แก่พลเมืองของพระองค์ เรา
 ก็ยินดีได้เลือกส่งไปให้ ๑๒ องค์ และได้ให้โดยสารไปกับ
 ราชทูตของพระองค์ด้วย หวังว่าพระองค์จะทรงเอาพระทัยใส่ทะนุ
 บำรุงท่านทั้งหลายเหล่านั้นซึ่งเป็นผู้ที่เคารพยิ่งของเรา อนึ่งที่พระองค์

ทรงขอทหารของเราสำหรับช่วยป้องกันมิให้ราชศัตรูของพระองค์
มาย่ำยีดินแดนของพระองค์นั้น เราก็คงได้ส่งไปด้วยแล้ว พระองค์
จะทรงประสงค์ให้ สอยสถานใดก็เชิญ พระองค์ทรงกระทำความ
ตกลงกับราชทูตของเราที่ส่งออกไปพร้อมกับราชทูตของพระองค์
นเทอญ.....”

ท่านบาทหลวง เดอ ลา แซส ชมเชยราชทูต

นอกจากคำยกย่องในพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส
นั้น ในสมณสาส์นของท่านบาทหลวง เดอ ลา แซส หัวหน้า
ของคณะเยซิวต์ในประเทศฝรั่งเศส ซึ่งได้เป็นผู้รับฯ สั่งของ
พระเจ้าแผ่นดินให้จัดการบอกบุญเลอกลพพระสงฆ์เยซิวต์ที่เป็น
ปราชญ์ส่งมาเมืองไทยมีมากวายน่าเสียดายพระนารายณ์ ก็ยังมี
ปรากฏเป็นใจความเกี่ยวกับราชทูตอีกว่า:- “...อาตมาภาพต้อง
ขอพระวโรกาส เพื่อกล่าวอ้างถึงราชทูตของพระองค์ เป็นต้น
เจ้าคุณอัครราชทูตว่า ไม่ว่าที่ไหน เจ้าคุณได้ปฏิบัติตนอย่าง
เฉลียวฉลาดและสุภาพเรียบร้อยทุกประการ เจ้าคุณได้ใช้ตบ
เกียรติยศของพระองค์ให้เด่นสง่า โดยมีได้แสดงกิริยาอ่อนการ
เยอหยิ่งอวดอ้างวางโตให้เป็นที่น่ารังเกียจแก่ผู้ใดเลย ฉะนั้น

จึงเป็นที่พอใจของชาวฝรั่งเศสทั่วไป นับแต่ชั้นพลเมืองจนถึง
 พระเจ้าอยู่หัวเป็นที่สุด อาตมาภาพไม่อาจล่วงรู้ได้ ในความคิด
 เห็นของเหล่าราชทูตแห่งพระองค์ แต่เป็นที่มั่นใจว่า ราชทูต
 ทั้งหลายคงได้แลเห็นแก่ความรู้สึกว่า อาตมาภาพได้เพียรพยายาม
 อย่างที่สุดที่จะจัดหาโอกาสนำความชอบมาสู่ท่านราชทูตให้เป็นที่พอ
 พระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อบำรุง
 พระเกียรติยศของพระองค์ให้สัมศักดิ์และเพื่อสำเร็จราชกิจของ
 พระองค์โดยสวัสดิมงคล อาตมาภาพมีความยินดีขอถวายพระพร
 ให้ทรงทราบว่า ตามสัจย์จริงเท่าที่อาตมาภาพได้เคยแลเห็นการ
 ต้อนรับราชทูตของต่างประเทศมาแต่ก่อน ก็ยังไม่เคยเห็นราชทูต
 ประเทศใดได้รับเกียรติยศเป็นพิเศษเท่ากับราชทูตที่พระองค์ส่งมา
 เจริญทางพระราชไมตรีคราวนี้เลย....”

ราชทูตลงเรือกลับมายังเมืองไทย

ครั้นได้เวลา ฝ่ายราชทูตสยามและราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งจะ
 โดยสารมาเมืองไทยด้วยกัน พร้อมทั้งบาดหลวง และนายร้อย
 นายกองและพลทหารที่พระเจ้ากรุงสยาม ทรงขอเพื่อป้องกัน
 บ้านเมืองของพระองค์ ต่างก็มารวมกันที่เมืองเบรสต์ แต่การที่

จะรวบรวมคนเป็นอันมากและเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ ทั้งเรือ
สำหรับบรรทุกมาหนทางไกลให้พร้อมพร้อมกันมิใช่การเล็กน้อย
เลย ต้องกินเวลาเตรียมคอยอยู่ที่เมืองท่านนอกนานวันกว่าจะ
เคลื่อนเรือออกจากท่าได้.

กระบวนเรือหงัดกันนี้ เป็นชนิดเรือรบขนาดใหญ่ ๖ ลำ
ท่านนายพลเรือ เดอ ไวตรีกูร์ตี เป็นผู้ดำรงตำแหน่งแม่ทัพ
ควบคุมบังคับการเรือสี่ทศชาติทั่วไปทั้ง ๖ ลำ แต่ท่านลงประจำ
อยู่ในเรือชื่อ เดอ คายาร์ด (ชื่อนี้คล้ายกับจะว่าเรือศรีสมุทร
ชัย) พร้อมด้วยคณะราชทูตานุทูตสยามทั้งสำหรับท่านสังฆราช
เดอล็ยอน และบาดหลวงเดอแบส, บาดหลวงเดอบลังก์,
บาดหลวงคอมัย และบาดหลวงตาชาร์ด ซึ่งเป็นล่ามเคยไปมา
กับราชทูต และเป็นผู้เค็จตรวจงานการโดยสำรจากฝรั่งเศสถึง
เมืองไทย ส่วนคนอื่นนอกจากนี้ต่างก็แบ่งแยกย้ายกันลงตาม
ลำดับ ครั้นจัดการเรียบร้อยแล้ว รุ่งขึ้นวันเสาร์ที่ ๑ เดือนมีนาคม
ประมาณเช้า ๘ นาฬิกา ปีคริสตศักราช ๑๖๘๗ ก็ได้ชักใบออกไป.

ราชทูตคู่สุริยคราสตามทางกลับมา

เหตุการณ์ในระยะทางกลางทะเลอันตลก ก็ได้เป็นไปตาม
ธรรมเนียมเรือใบครั้งโบราณ บางวันได้ลมดีบ้าง บางวันขาดลม

บ้าง เติร์ชาเร็วไม่เสมอกันตั้งนตลอดถึงสองเดือนเศษ จึงได้เกิด
 คำโจษกันไปมาในเรอระวางพวกบาดหลวงด้วยกัน ว่าไม่ช้าจะมี
 สूरียคราสปรากฏอย่างเต็ม ขณะที่เรอถึงแถวตรงเกาะคาบแวร์ด์
 เกาะกิน ด้วยเคยได้ยินมงเขยรคาสสินี เจ้ากรมว่าทพระโหรา
 ธิบดี ว่าจะมีแน่ แล้วคำโจษนั้นก็เงียบหายไป ไม่มีใครสนใจ
 ต่อไป เพราะเข้าใจไปตามกันว่าถึงจะมีสूरียจริง ก็น่าจะมีได้
 เห็นเสียแล้ว คาทเรอคงจะเล่นเลยเขตตพพอจะแลเห็นได้.

ส่วนราชทูตสยามเล่า พอได้ยินแว่ว ๆ ว่าไม่ช้าจะมี
 สूरียคราส ต่างก็ผูกใจอยากจะรู้ให้แน่ว่าจะมีจริงหรือไม่จริง และ
 ถ้ามั่นแล้วคนในเรือจะเห็นด้วยหรือไม่ ถึงจะบอกกับท่านทำไรว่า
 น่ากลัวจะไม่ได้แลเห็นเสียแล้วท่านก็ยังไม่สงบ รมเร้าแต่จะ
 ให้รู้เหตุผลทั้งปวง ว่าถ้ามั่นจริงเหตุใดจึงจะมีได้เห็น.

คุณพ่อค่อมยเห็นท่านราชทูตผูกใจเรื่องสूरียคราสตั้งนั้น ก็รับ
 ว่าจะคิดคำถววนคุณแล้วจะบอกให้ แล้วคุณพ่อก็นั่งคิดตำราโหรดู
 ทงคนทงวันหลายวันจนรู้แน่ ว่าวันที่จะมีสूरียคราสนั้นเรือจะแล่น
 ประมาณไปถึงไหน และอาจเห็นสूरียคราสชนิดใดได้แค่ไหน ครั้น
 คิดเสร็จแล้ว คุณพ่อเขียนแผนที่มีทั้งโลกทั้งพระอาทิตย์
 พระจันทร์และดวงดาวพร้อมเสร็จ ทงนเพื่อแสดงให้ท่านราชทูต
 เข้าใจในเรื่องสूरียคราสว่าเป็นไปอย่างไร เพราะท่านยังหลงถือ
 ตำราเก่าที่ว่าสूरียคราสก็ก่อราหูกินเดือนนั่นเอง.

ท่านราชทูตเห็นแผนทนน ทั้งฟังคำอธิบายของคุณพ่อ
 คอมีย์เข้าใจดีก็เลยดีใจใหญ่ด้วยที่ตนจะได้แลเห็นสุริยคราส
 เพราะเป็นธรรมดาของท่านต้องอยากดูอะไรต่ออะไรที่เกี่ยวกับโลก
 อยู่เสมอ แต่นั่นมาท่านราชทูตแปลกใจในความสามารถของคุณ
 คุณพ่อคอมีย์ ที่สามารถคาดสุริยคราสได้อย่างแม่นยำถึงเพียงนี้
 แต่ที่จริงในใจท่านยังสงสัยอยู่ว่า จะแน่หรือไม่แน่อย่างที่คุณพ่อ
 ทำนายไว้ ก็ยังไม่รู้ เพราะแผนที่ของคุณพ่อถึงกับกำหนดว่าวันนั้น
 เท่านั้นโมง เท่านั้นนาที เรือจะอยู่ที่ตรงนั้นตรงนั้น โลกกับ
 พระอาทิตย์และดวงจันทร์ ก็จะคาบเกี่ยวปิดบังกันอย่าง
 อย่างนั้น กล่าวละเอียดอย่างกับตาเห็น ทำนายแม่นยำกับไป
 ปรีक्षाพระอาทิตย์มาก่อน.

ครั้นถึงวันที่ ๑๑ เดือนพฤษภาคม ปี ๑๖๘๗ ซึ่งเป็นวัน
 ทำนายว่าจะมีสุริยคราส ขณะนั้นเรือราชทูตแล่นมาถึงดกรท ๒๓
 ได้เส้นศูนย์สูตรกลางของโลก ตรงกับดกรท ๓ ไปทางตะวันตก
 ถัดจากเส้นเมริเดียนของกรุงปารีส ซึ่งผ่านเกาะ ๆ หนึ่งในแถบ
 นั้นเรียกชื่อเกาะเหล็ก มุลนาที่แห่งสุริยคราสนั้นเริ่มจับปรากฏ
 ฉายานิมิต คือสังเกตเห็นดวงอาทิตย์ค่อย ๆ แหว่งไปที่ละเล็ก
 ทีละน้อยตั้งแต่เวลาเช้า ๘ นาฬิกา ๔๘ นาที และเป็นสรรพคราส
 จับเต็มทมิฬดวง ตรงกับ ๑๐ นาฬิกา และดวงอาทิตย์เป็นโมกษ
 บริสุทธ์ปรากฏเห็นเต็มดวงใหม่เป็นเวลา ๑๑ นาฬิกาตรง แต่

ราชทูตฯ ไปคอยดูอยู่บนดาดฟ้าเรือกำปั่นตั้งแต่เช้ามืดแล้ว เมื่อ
 ท่านราชทูตเห็นมีสุริย์จริง เห็นจริง สมดังที่คนพ้อคอมัยท่านาย
 ไว้นั้น ก็ชมเชยสติปัญญาของคุณพ้อว่าเก่งมาก กระบวนเลข
 ฆาณาทีแล้วไม่มีใครเหมือน ท่านเป็นปราชญ์แท้

รัฐประศาสน์ของเมืองไทย
 ที่ให้ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งอยู่ในกรุงสยาม

ตอนไปการเดินเรือถึงคาบอาฟริกาใต้ ก็ดำเนิรกัน ไปอย่าง
 ขัดขัดตามธรรมดาของการเดินเรือเมื่อครั้งก่อน อันว่าแหลม
 อาฟริกาใต้ ในเวลานั้นหาใช่เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษดังทุกวันนี้ ไม่
 เวลานั้นเป็นของฮอลันดา ซึ่งเป็นศัตรูคู่วาทของฝรั่งเศสใน
 สมัยนั้นตลอดรัชกาลของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เวลานั้นฮอลันดา
 มีอำนาจในเบองบูรพทิศแถบกรุงสยามนี้ คล้ายกับอังกฤษใน
 สมัยนี้ และฮอลันดามีนิสัยคล้ายกับชาติทั้งหลายเมื่อชตาจน
 ก็ชอบตเมืองนี้เมืองโน้น ซึ่งอยู่ไกลเคียงกับเกาะชะวาสุมาตรา
 ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของตนอยู่แล้ว.

ในข้อนี้ TUDC ในหลวงเมืองไทยหลายพระองค์ลับเสนาบดีผู้
 ฉลาดหลายท่านแลเห็นภัยข้างหน้าสำหรับเมืองไทย ว่าถ้าขึ้นอยู่

แต่ถ้าฟังตัว ไม่มีชาติใหญ่มาแผ่ร่มตงขวางหน้าขวางตาชาว
 ฮอลันดาไว้บ้าง น่ากลัวว่ามีวันใดกวันหนึ่งฮอลันดาคงฮุบเอา
 เมืองไทยไปเป็นเมืองขึ้นเป็นเมือง สมเด็จพระนารายณ์เห็น
 ได้โอกาสก็ทรงดำเนิรราชโบายอย่างกษัตริย์ที่ฉลาด คือพระองค์
 ทรงเชิญฝรั่งเศส ซึ่งเป็นศัตรูคู่แค้นกับฮอลันดาเข้ามาตั้งไว้ใน
 เมืองไทย ทรงพระราชทานฐานที่มั่นในเมืองเป็นสิทธิขาดใน
 บางแห่ง เช่นที่ท่าเมืองมฤตมแห่งหนึ่ง ที่ท่าเมืองสงขลาแห่งหนึ่ง
 ด้วยทรงพระดำริว่า ถ้าฝรั่งเศสมาอยู่ครอบครองที่เหล่านั้นแล้ว
 เขาคงสร้างค่ายคูประตูหอรบไว้อย่างมั่นคงถาวรป้องกันมิให้เมือง
 เหล่านั้นตกไปอยู่ในอำนาจของศัตรูแห่งตนจนสุดสามารถ และ
 ส่วนเมืองไทยเก่า เมื่อเมืองชายทะเล ซึ่งเป็นเหมือนหนึ่ง
 ประแจไขประตูให้ศัตรูเข้ามาในเมืองสยาม เป็นกรรมสิทธิ์
 อยู่ในอำนาจของชาติใหญ่ที่เป็นมิตรกัน และข้าเป็นศัตรูของ
 ศัตรูแห่งตนอยู่ด้วย ก็ถอยนอนตาหลับสบายหน่อย มิฉะนั้น
 ก็น่ากลัวถาวรจะไม่ตลอดรอดฝั่ง ไปถึงไหน.

ก็ที่ฝรั่งเศสมาตั้งอยู่เมืองไทยครั้งนั้น ฮอลันดาก็อยู่เต็ม
 ใจเหมือนกันว่า มาเป็นอุปสรรคขัดขวางทางดำเนินมิให้เขากลับ
 เมืองไทยกินตามสบาย แต่จะทำไมกันไม่ได้ โดยทางตรง
 ได้แต่รังแกเน็ดรังควาญหน่อยเมื่อโอกาสมาถึงเท่านั้น เป็นต้น
 เมื่อเรือของฝรั่งเศสต้องรอพักตามเมืองท่าที่เป็นของฮอลันดา

เช่นที่คาบอาฟริกาใต้และเมืองบาดาเวียน ซึ่งจำเป็นต้องแวะทุก
เที่ยวมาเมืองไทย ทั้งสองเมืองนี้ถ้าฝรั่งเศสผ่านมาขอขึ้นบกบ้าง
ขอบรรทุกน้ำกินบ้าง ขอซื้อเข้าของบ้าง ฮอลันดาไม่ค่อยยอม
ง่าย ๆ.

ราชทูตถึงคาบอาฟริกาใต้

เมื่อราชทูต ไทยผ่านคาบออฟฟุด โหปคราวัน อาศัยที่
เจ้าเมืองกับคุณพ่อ ตาซารด์เป็นคนคุ้นเคยชอบพอกันส่วนตัว
เจ้าเมืองมิได้แสดงความอิดหนาระอาใจแก่คนที่มาที่ราชทูตเลย
ชายนคออนุญาตให้เรือฝรั่งเศสทั้ง ๒ ลำรอพักสำหรับบรรทุกน้ำ
และรักษาคนเจ็บที่เป็นบิดกันมากได้นานตามชอบใจ ฉะนั้นเรือ
ทั้ง ๒ ลำจำเป็นต้องรออยู่ที่คาบอาฟริกาใต้ ตั้งแต่วันที่ ๑๑ ถึง
วันที่ ๒๕ เดือนมิถุนายน ในระหว่าง ๑๒ วันเศษที่เรือรอพัก
อาศัยในอ่าวนั้น ราชทูตไทยและฝรั่งเศสกับบาดหลวงและ
คนอื่นที่มาด้วยกัน ต่างก็ได้ฉวยโอกาสนั้นสำหรับเขียนจดหมาย
ฝากไปกับเรือชื่อ ลามาลัญล่า ๑ ในจำนวนเรือ ๒ ลำที่มาด้วยกัน
นั้นซึ่งจะกลับไปบอกข่าวยังประเทศฝรั่งเศสว่า ขบวนเรือราชทูต
แล่นไปถึงแหลมอาฟริกาใต้โดยปราศจากอันตรายแล้ว.

จดหมายที่ราชทูตไทยเขียนจากอาฟริกาใต้ฝากไปยังเมือง
ฝรั่งเศสคราวนั้น ยังมีปรากฏอยู่ ๓ ฉบับ ๆ ๑ ถึง ฯพณฯ
ท่านมาร์กิส เดอ เซ ญูอ แล เสนาบดีของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
อีกฉบับ ๑ ถึงมงเซียร์ เดอลาญู นายกรรมการของบริษัทค้าขาย
ในตะวันออก ช็อกงปาญู เดสแอนต์ และอีกฉบับ ๑ ถึงท่าน
บาดหลวง เดอลาแซส หัวหน้าเยซวกานิกาย ผู้จัดการส่ง
บาดหลวงมาเมืองไทย.

จดหมายฉบับที่ ๑ และที่ ๒ นั้น ต้นร่างเดิมที่ท่านราชทูต
เขียนเองเป็นภาษาไทย ทุกวันนักษัตรรักษาไว้ในห้องสมุด
ของกระทรวงพระนครราชแห่งประเทศฝรั่งเศส ท่านอาจารย์
เซเดส บรรณารักษ์หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้ถ่าย
แบบจำลองจากต้นฉบับเดิม มาประดิษฐานไว้ในหอพระสมุด
ที่กรุงเทพฯ ๗ ใครจะใคร่เข้าไปชมดูเป็นขวัญตาก็ได้ จะเห็นลาย
มือและสำนวนโวหารของคนไทยในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์
ว่าผิดแผกกับสมัยอย่างไร ทั้งจะมีประโยชน์ทางอื่นอีกทาง
หนึ่ง ก็สำหรับคนที่ยังเป็นสองจิตสองใจในเรื่องราชทูตของ
พระนารายณ์นี้ ไม่รู้แน่ว่าเป็นของจริงหรือของประดิษฐ์คิด
เล่นสนุก ๆ เมื่อเห็นลายมือ ไทยโบราณแท้ ๆ ฟังสำนวนไทย
โบราณแท้ ๆ ก็สะดุ้งความสงสัยดังกับปลิวทิ้ง เพราะว่าเมื่อ
เห็นพระยานหลักฐานชัดเจนดังนั้น ก็หมดช่องเถียงเบี่ยงบ่าย

เสียงสน ไม่เหมือนเรื่องแปลจากภาษาฝรั่ง ซึ่งอาจมีผู้เข้าใจว่าถูกประดิษฐ์คิดเติมตามอำเภอใจของผู้เรียบเรียง และของผู้แปล เช่นดังที่ข้าพเจ้าเคยได้ยินผู้มั่งคั่งกล่าวหาว่า “รายงานราชทูตนี้ สำนักโวหารช่างอ่อนหวานกะไร มันแต่ยกย่องราชทูตตะพึดตะพือไป ดูท่าพี่ฝรั่งแกจะเล่นถิ้นสนุก ๆ ไปตามเพลงละครกะมัง”

กิตติเตียนเหล่านี้ ถ้าพิจารณาเหตุแล้วไม่ค่อยจะมีน้ำหนักอะไรกันนักน้อย เพราะผู้เขียนรายงานต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในสมัยของเขา เขาจะกล้าประดิดประดอยให้เสียงของกันและกันง่ายอย่างนั้นเจียวหรือ เห็นที่จะเป็นไปไม่ได้ เขาจะรู้ความมาอย่างไร เขาก็พิมพ์ลงอย่างนั้น แต่อาศัยเหตุที่สมัยของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นสมัยที่ดัดสำนวนอ่อนหวานกว่าที่หูของเราสมัยนั้นเคยได้ยิน จึงฟังดูออกจะหวานมากเกินไป แต่ถึงนิยมนิยมนิยมนิยมนั้น มิใช่ว่าเขาไม่รักษานิติธรรมแห่งนักเขียนเมื่อไร เขารักษาอย่างเต็มที่ ถึงเขาชอบราชทูตมากก็จริงอยู่ มิใช่ว่าเขาชอบจนหลงใจ แต่ที่จะชอบจนจับโกหกได้อ่านก็แทบที่ทวนไม่พบเลย ดูข้างผิดกันไกลกับรายงานไทยตามที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดารซึ่งยังใช้กันอยู่ทุกวันนี้เป็นไหน ๆ ในพระราชพงศาวดารเสียอีกยังมีที่เหลือกลั่นอยู่เป็นหลายข้อ ตัวอย่างเช่นตอน ที่กล่าวว่ อัครราชทูตสยาม ได้รับภรรยาจากพระ

เจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ถึงกับมีบุตรชายด้วยกันคนหนึ่งหน้าตาเหมือน
กับพ่อ ข้อน้อยว่าแต่ว่าผิดวิสัยประเพณีกษัตริย์ฝรั่งเศส
จนไม่ต้องวินิจฉัยเลย เพียงบอกให้รู้ว่าราชทูตอยู่กรุงปารีส ๕
เดือนเท่านั้น จะทันได้เห็นหน้าบุตรจามาเล่าให้พวกพ่อฟัง
ที่ไหน อีกตอนหนึ่งตรงที่ว่าพวกคนไทยที่ไปกรุงปารีสครั้งนั้นได้
สำเร็จวิทยาคมหน้าหนึ่ง โดยให้ฝรั่งยิงด้วยปืนแล้วบันดาลให้
ลูกปืนตกลงมาในตาเฉพาะหน้า และอะไรต่ออะไรอีกมากมาย
ข้อเหล่านี้ใครจะเชื่อได้ง่าย ๆ อย่างแต่คนสมัยนี้จะเชื่อยากเลย
ถึงตัวท่านราชทูตเอง คงไม่หลงถึงกับลงเรื่องพระคัมภีร์ใน
รายงานของตน น่ากลัวท่านจะมีได้ปรึกษาเสียเลยด้วยซ้ำ เรื่อง
เหล่านี้คงได้เกิดแซมแทรกเข้ามาในพระราชพงศาวดารเมื่อภายหลัง
อายุของท่านเสียมากกว่าอย่างอื่นเป็นแน่นอน อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบตำนานฝรั่งและตำนานไทยในเรื่องเดียวกันนี้ ก็
ยังจะพอเชื่อตำนานฝรั่งหวาน ๆ โดยไม่สู้จะต้องฝืนใจเท่าไร คำที่
จับผิดไม่ได้ ส่วนรายงานไทยยังมีที่สงสัยมาก.

ขอยุติเรื่องนิต เพื่อจะได้นำจดหมายที่ท่านราชทูตได้
เขียนเองเป็นภาษาไทยมาให้ผู้อ่านฟังดู ว่าสำนวนโวหารและ
อักขระที่ท่านนิยมใช้ในเวลานั้นว่าเป็นอย่างไรกัน.

จกมมายณะบัตน

อักษระเดิม

๐ หนังสือออกพระวิสุทธิสุนทรราชทูต ออกหลวงกัลยา
 ราชไมตรี อุปทูต ออกขุนศรีสวัสดิ์ราช ตริทูต มาถึงทานม
 สุตสังเพ็ ผู้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่แห่งพระมหากระษัตราธิราชเจ้าลย
 เดกรัง ด้วยอัครโนทั้งปวงมาถึงถานทั้งนี้แล ได้รับกำนับแล่นปลอ
 แลเอาใจใส่พิทักษ์รักษาแห่งชาวฝรั่งเสดทั้งปวงซึ่งเข้าไปสงอัครโน
 ถึงกรุงศรีอยุธยา นั้น จึงในท่าทางอันมาไกลนั้นมิได้มีความทุกแ
 มีความสนุกสบายอ้อมมิได้ขาด บัดนี้อัครโนได้มีน้ำใจชื่นชมยินดี
 ด้วยได้พบทาทางซึ่งสำแดงแก่ทานชอบใจแห่งอัครโนด้วย บุน
 คุณของท่านมีแก่อัครโนเมื่ออยู่นครกรุงฝรั่งเศส แลอัครโนยังรับ
 คุณของท่านอยู่จนเท่าทุกวันนี้ ถึงว่าทาทางนั้นมิสะดวกดี อัครโน
 ก จ มิได้รู้เป็นทุกเลย แลความสนุกนุกนุกรุหายเลย ด้วยอัครโน
 มีอัน จ คิดถึงสรรพอันวิเสดซึ่งได้พบได้เห็นณกรุงฝรั่งเศส แล
 เมื่ออยู่นครกรุงฝรั่งเศส แลสรรพอันวิเสดนั้นก็กลุ่มอยู่แลตส่งตส่งนั้น
 ชักชวนน้ำใจให้ไปข้างโนนข้าง ข้างโนนข้างให้รำคาญใจน้อยนึ่ง
 แลบัดนี้วันคืนอันเปล่าอยู่ สรรพอันตรการทั้งปวงนั้นอัครโน
 ก็เรียกมาในความ คิด พิจารณา เห็นตส่งตส่งด้วยยินดี ให้สบายใจ
 แลอัครโนจำเป็นจว่า แกทานตามจริงมคิด เห็นความสนุกสบายใน
 แผ่นดินนี้จสนุกสบายเท่านี้ถึงฤดกดีแห่งพระมหากระษัตริ

เจ้าผู้ใหญ่อันหาผู้ใดจะแปลบุญสัมภารให้สิ้นมีใคร คุณนึ่งพระ
 มหากรษัตราธิราชผู้เป็นเจ้าแห่งออต โนไต้ ตรีศัต แดไตสองปีสามปี
 แล้ว ว่าพระมหากรษัตราเจ้ากรุงฝรังษันเห็นสัมภวนจเป็น
 พระมหากรษัตราแก่พระมหากรษัตราทั้งปวง ทัวแควนเอรอบ
 แลความคิดทั้งปวงนั้นได้ออกจากปณญาออตโนจนเทาบัตนี้ เหตุชน
 เถิงวาไกลไปทุกวันทุกวันจเถิงเมืองออต โนแลแลเห็นมีขามนานจเถิง
 ทังนั้นกค ออตโนยังคคเถิงบานเมืองแดนอยนึ่งปรการนง แม้นมี
 คคเกร็งกล้วว่าจขาดความนบนอบแลความนับถือ แห่งพระมหา
 กรษัตราเจ้าผู้ใหญ่ จ ขอแกทานให้อาตุลแก่พระมหากรษัตราเจ้า
 ผู้ใหญ่ว่าอันความนับถือแลนบนอบต่อพระมหากรษัตราเจ้าผู้ใหญ่
 กว่าออตโนจสินชีวิต จ รักษาไว้ในหัวใจให้หมั่นคงมีให้เพื่เกความ
 นับถือแลนบนอบยันต์แห่งชาวฝรังเสดทั้งปวง แด จ อัดยาทำ
 ไหชนะทุกคนในความนบนอบนั้น อนึ่งออตโนขอแกทาน อัน
 ทานมน้ำใจยันต์ปราชหนำบำรุงพระราชไมตรีพระมหากรษัตราธิราช
 เจ้าทั้งสองกรุงนี้ให้หมั่นคงจำเรญสืบไปในอนาคตการ อนึ่งทาน
 มน้ำใจยันต์ต่อออตโนแดนเมือยังอยู่ในกรุงฝรังษันนั้นประการใด ขอ
 ให้ทานมน้ำใจยันต์ต่อออตโนสืบไปแลออตโนขอพอรแก่พระเป็นเจ้า
 ผู้สาางฟาสาางแผ่นดินขอให้ช่วยบำรุงโปรดทานให้ทานใดสำเร็จตาม
 ความปราชหนาทานจทุกประการ.

หนังสือมาวัน พุทเดือนแปดแรมสองคำ เกาะนพศก

จดหมายฉบับที่

อักษรฉบับนี้

๑ หนังสือออกพระวิสุทธิสุนทร ราชทูต ออกหลวงกัถยา
 ราชไมตรี อุปทูต ออกขุนศรีวิสารวาจา ตริทูต มาถึง ท่านมงเซียร์
 เซญเอแล ผู้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่แห่งพระมหากษัตริราช
 เจ้าหลุยส์ เลอกรัง ด้วยอัครโหน่งปวงมาถึงท่านและได้รับ
 คำนับและนับถือ และเอาใจใส่พิทักษ์รักษาแห่งชาวฝรั่งเศส
 หังปวงซึ่งเข้าไปส่งอัครโหน่งถึงกรุงศรีอยุธยา นั้น จึงในท่าทาง
 อันมาไกลนนมิได้มีความทุกข์ และมีความสนุกสบายอยู่มิได้
 ขาด บัดนี้อัครโหน่งได้มาใจชนชมยินดีด้วย ได้พบท่าทางซึ่งจะ
 สำแดงแก่ท่านชอบใจอัครโหน่งด้วยบุญคุณของท่านมิได้ อัครโหน่ง
 เมื่ออยู่ในกรุงฝรั่งเศส และอัครโหน่งรับคุณของท่านอยู่จนเท่า
 ทุกวันนั้น ถึงว่าท่าทางนั้นมีสะดวกกตอัครโหน่งจะมีได้รู้เป็นทุกข์
 เลย และความสนุกนกรูหายเลย ด้วยอัครโหน่งมีอันจะคิดถึงสรรพ
 อันวิเศษซึ่งได้พบได้เห็นณกรุงฝรั่งเศส และเมื่อยังอยู่ณกรุง
 ฝรั่งเศส และสรรพอันวิเศษนั้นกตอัครโหน่งอยู่ และละสิ่ง ๆ นั้น
 ก็ชกชวนน้ำใจให้ไปข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ให้รำคาญใจอยู่
 หน้อยหน่ง และบัดนี้วันคนอันเปล่าอยู่ สรรพอันตระการ
 หังปวงนั้น อัครโหน่งก็เรียกมาในความคิดพิจารณาเห็นละสิ่ง ๆ

ด้วยยินดีให้สบายใจ และอดโนจำเป็นจะว่าแก่ท่านตามจริง
 มีคิดเห็นความสนุกสบายในแผ่นดินนี้ จะสนุกสบายเท่าหนึ่ง
 คิดถึงยศศักดิ์แห่งพระมหากษัตริย์เจ้าผู้เป็นใหญ่ อันหาผู้ใด
 จะแปลบุญสมภารให้สนมได้ ดูกองพระมหากษัตริย์ราช
 ผู้เป็นเจ้าแห่งอดโนได้ตรัสแต่ได้สองปีสามปีแล้ว ว่าพระมหา
 กษัตริย์เจ้ากรุงฝรั่งเศส เห็นสมควรจะเป็นพระมหากษัตริย์
 ทั้งปวงทั่วแคว้นยุโรป และความคิดทั้งปวงนี้ได้ออกจาก
 บัญญาอดโนจนเท่าบัดนี้ เหตุฉะนี้ ถึงว่าไกลไปทุกวัน ๆ
 จะถึงเมืองอดโน แต่เห็นมีขบวนจะถึงทงนบกด อดโน
 ยังคิดถึงบ้านเมืองแต่หน้อยหนึ่ง ประการหนึ่ง แม้นมีคิด
 เกรงกลัวว่าจะขาดความนบนอบและนับถือแห่งพระมหากษัตริย์
 เจ้าผู้ใหญ่ จะขอแก่ท่านให้เอาทุกแก่พระมหากษัตริย์เจ้าผู้ใหญ่
 ว่าอันความนับถือและนบนอบต่อพระมหากษัตริย์เจ้าผู้ใหญ่กว่า
 อดโนจะสิ้นชีวิต อดโนจะรักษาไว้ในหัวใจใหม่คง มีให้แพ้แก่
 ความนับถือและนบนอบยินดีแห่งชาวฝรั่งเศสทั้งปวง และจะ
 อุดำให้ทำให้ชนะทุกคนในความนบนอบนั้น อนึ่งอดโนขอแก่ท่าน
 อันท่านมีน้ำใจยินดีปรารถนาบำรุงพระราชไมตรีพระมหา
 กษัตริย์ราชเจ้าทั้งสองกรุงนี้ให้มั่นคงจำเริญสืบไปในอนาคตกาล
 อนึ่งท่านมีน้ำใจยินดีต่ออดโนแต่เมื่อยังอยู่ในกรุงฝรั่งเศสนั้น
 ประการใด ขอให้ท่านมีน้ำใจยินดีต่ออดโนสืบไป และอดโน

ขอพรแก่พระเป็นเจ้า ผู้สร้างฟ้า สร้างแผ่นดิน ขอให้ช่วยบำรุง
โปรดท่าน ให้ท่านได้สำเร็จตามความปรารถนาท่านของทุกประการ.

หนังสือมาวันพุธ เดือนแปด แรม ๒ ค่ำ ปีเถาะ นพศก
พ.ศ. ๒๒๓๑.

จดหมายฉบับที่สอง
อักษรเดิม

๑ หนังสือออกพระวิสุทธิสุนทร ราชทูต ออกหลวงกัลยา
ราชไมตรี อุปทูต แลออกขุนศรีวิสารวาจา ตริทูต มาถึงมธุส่วย
ซึ่งได้บังคับกุมบัญญูทั้งปวง ด้วยทูลสำแดงความยินดีเล่นับถือ
ใดให้สำเร็จการทั้งปวง ตามพระราชหฤทัยพระมหากษัตริรา
ธิราชผู้เป็นเจ้าอัครโณ แลบัดนี้ได้พบท่าทางอัน จ เขียนมา
ให้ท่านแจ้งว่ามน้ำใจอันยินดีต่อท่าน เห็นว่าท่าน จ มีโกรด
เมื่อเล่าท่านรู้ว่าอัครโณทั้งปวงมาถึงการณ์ทั้งนี้เป็นสุขสนุกสบายอยู่
แลอันมานี้เสมอใจยินดี แลเห็นว่ายังสามเดือน จ ได้ไปแจ้ง
พระมหากษัตริราชผู้เป็นเจ้า แล จ ได้เอาแจ้งให้ละเอียด
ว่าท่านเอาใจช่วยในราชการแห่งพระมหากษัตริราช แล
เชื่อถือว่าท่านมีน้ำใจบรรณช่วยทำการทั้งปวงแลเห็นป็น้ำท่าน จ
ส่งเครื่องบรรณาการอันเหลืออยู่นั้น เข้าไปตามพระมหากษัตริรา

เจ้าต้องประสงนั้น แลอัครโฆขอไหท่านช่วยเร่งรัดกร้อนสั่งสอน
 เดกชงอยู่เรียนนั้นให้รู้สันทัด จ ไคกลับเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา
 อันพระมหากษัตราราชต้องพระราชประสงนั้น แลอัครโฆขอแก
 พระเป็นเจ้าไหบำรุงช่วยท่านใหม่บุญไหจําเรญสืบไป แลหนังสือ
 นี้เขียนณเมืองทาบในวันพุธเดือนแปด แรมสองค่ำปีเถาะ นพศก
 สักราช ๒๒๓๑.

จดหมายเหตุระบับทั้งสอง

อักษรระบับฉบับ

๑ หนังสือออกพระวิสุทธสุนทรราชทูต ออกหลวงกัลยา
 ราชไมตรีอุปทูต และออกขุนศรีวิสารวาจาตรีทูต มาถึงมงเซียร์
 ลาลูชงได้บังคัมกำปะนะทั้งปวง.

ด้วยท่านสำแดงความยินดีและนับถือ ไคให้สำเร็จการ
 ทงปวงตามพระราช ทฤทัยพระมหากษัตราธิราชผู้เป็นเจ้าอัคร โฆ
 และบัดนี้ ไคพบท่าทางอนจะเขียนมาให้ท่านแจ้ง ว่ามีน้ำใจอัน
 ยินดีต่อท่าน เห็นว่าท่านจะมิโกรธ เมื่อแลท่านรู้ว่าอัครโฆทั้งปวง
 มาถึงฐานณที่นี้เป็นสุขสนุกสบายอยู่ และอันมานี่เสมอใจนัก
 แลเห็นว่ายังสามเดือนจะไค ไปถึงพระมหากษัตราธิราชผู้เป็นเจ้า
 และจะไคเอาแจ้งให้ละเอียดว่าท่านเอาใจใส่ช่วยในราชการแห่ง

พระมหากษัตริราช และเชื่อถือว่าท่านมีน้ำใจรอนรนช่วยทำการ
ทั้งปวง และเห็นป็นหน้าที่ท่านจะส่งเครื่องบรรณาการอันเหลือ
อยู่นั้นเข้าไปตามพระมหากษัตริราชเจ้าต้องประสงค์นั้น และอัคร
ขอให้ท่านช่วยเร่งรัดกรอนส่งสอนเด็กซึ่งอยู่เรียนนั้นให้รู้สันทัด
จะได้กลับเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา อันพระมหากษัตริราช
ต้องพระราชประสงค์นั้น และอัครขอให้พระเป็นเจ้าให้บำรุง
ช่วยท่านให้ มีบุญให้จำเรียดสืบไป และหนังสือเขียนณเมืองเคป
(ออฟลุดโฮป) ในวันพุธเดือนแปด แรม ๒ ค่ำ ปีเถาะนพศก
พุทธศักราช ๒๒๓๑.

จดหมายฉบับที่สาม

(หมายเหตุ) จดหมายฉบับที่สาม เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่มี
สำนวนไทย เหลือแต่สำเนาภาษาฝรั่งเศสซึ่งสำเนาไทยของท่าน
ราชทูตพร้อม ด้วยคุณ พ่อ ตาหารต์ ได้ช่วยกันแปลจากพากย์ไทย
เป็นภาษาฝรั่งเศส ส่งกำกับไปกับต้นฉบับ จึงจำเป็นต้องอาศัย
สำเนาฝรั่งเศสแปลกลับเป็นภาษาไทยอีกใหม่ พอฟังกรรมความคิด
ของเจ้าคุณเราขทูตว่าดำเนินเป็นประการใดบ้างเป็นเถา ๆ.

๑ จดหมายของออกพระวิสุทธสุนทรราชทูต ออกหลวง
กัลยาราชไมตรีอุปทูต และออกขุนศรีวิสารวาจาตรีทูต นมัสการ

มายังคุณพ่อกรุณาเจ้าบาดหลวงเดอลาแซส ราชครูผู้ใหญ่แห่ง
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ผู้มีใจเต็มเปี่ยมไปด้วยคุณ
 ความดี ความงามอย่างสูงส่งน่าพิงชม กล่าวเป็นอาทิคือ ความ
 เมตตากรุณาต่อสัตว์ผู้ยาก ความบริสุทธิ์จิตใจสะอาดสะอาดอัน
 ปรากฏจากมลทิน ความจงรักภักดีอย่างเอกอุต่อพระมหากษัตริย์
 และพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ ท่านผู้ไม่มี ความปรารถนาอันใด
 นอกจากจะแผ่ความเลื่อมใสศรัทธาของตนให้ โปศาลกว้างขวาง
 เพื่อมนุษย์ในทั่วสากล โลกทั้งนี้ ได้รู้จักพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่
 จะได้รู้จักพระองค์ ท่านผู้เพียรพยายามบำเพ็ญแต่กุศลกิจ
 อันอาจนำสุขผลมาสู่มนุษย์ชาติในโลกนี้เป็นเบื้องต้น และวิมาน
 สวรรค์เป็นประโยชน์ สาธุ !

อันว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามของออตโตได้ทรงทราบ
 ในคุณความดีความงามของคุณพ่อกรุณาเจ้า พระองค์จึงได้ทรง
 เคารพนับถือและไว้พระทัยในคุณพ่อกรุณาเจ้าเป็นที่สุด เพราะ
 วัชรบุรุษอย่างคุณพ่อกรุณาเจ้านาน ๆ ก็จะได้พบเห็นสักครั้งหนึ่ง
 ในชีวิตของออตโต อาศัยพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพของ
 พระองค์ ๆ จึงได้สังเกตเห็นว่า หมดทั้งประเทศฝรั่งเศส จะหา
 ผู้นำไว้พระทัยเสมอด้วยคุณพ่อกรุณาเจ้า เพื่อจะยังความไมตรี
 ให้ผูกพันสนิทสนมในระวางสองพระนคร เป็นไม่มีเสียแล้ว
 พระองค์จึงได้ทรงฝากฝังบรรดาออตโตราชทูตานุทูตของพระองค์

ให้อยู่ในอุปถัมภ์การดูแลเอาใจใส่พิเศษของคุณพ่อกรุณาเจ้า เพราะพระองค์ทรงตระหนักแน่พระทัยว่า คุณพ่อกรุณาเจ้า องค์เดียวที่อาจบำรุงรักษาพระเกียรติยศของพระองค์ให้สมควรกับ พระเกียรติคุณของพระองค์ แต่ถึงว่าพระองค์ทรงสำเหนียกใน พระคุณของคุณพ่อกรุณาเจ้า จนอาจทรงพระณมาให้อัตโนทาบ เสียก่อนที่จะมาเมืองฝรั่งเศส เมื่ออัตโนได้มาแลเห็นด้วย ตนเองแล้ว พระคุณเหล่านั้นได้ปรากฏรัศมีสว่างยิ่งไปกว่า ที่ทรงสรรเสริญอีก ขอนขอคุณพ่อกรุณาเจ้าได้โปรดทราบ ว่า เมื่ออัตโนถึงเมืองไทยแล้ว อัตโนจะนำไปกราบทูลให้ทรงทราบ ทุกประการ.

ส่วนอัตโนทั้งปวง บรรดาราชทูตานุทูตของพระองค์ก็จะ หมั้นระลึกถึงพระคุณที่อัตโนได้รับจากคุณพ่อกรุณาเจ้าทุกคืนวัน ไม่มีเวลาลืมเลย ทุกวันคืนอัตโนคำนึงถึงวันที่จะกราบบังคมทูล ให้ทรงทราบถึงพระคุณของคุณพ่อกรุณาเจ้า และความระลึก นี้ นำความปลาบปลื้มมาสู่ดวงใจของอัตโนอย่างสิ้นเหลือ.

เมื่ออัตโนเรียกมาคิดถึงความตึงอกตึงใจของคุณพ่อกรุณาเจ้า ที่จะให้อัตโนอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อครั้งยังอยู่ในประเทศฝรั่งเศส นั้น พาให้หนักจนได้ว่าคุณพ่อกรุณาเจ้าคงอยากทราบถึงความสุขทุกข์ ของอัตโนในเวลาเค็รทางกลับไปบ้านเมืองของอัตโนบ้าง และใน โอกาสที่อัตโนขอสมัครให้คุณพ่อกรุณาเจ้าทราบว่าอัตโนได้อยู่เย็น

เป็นสุขปราศจากทุกข์ตลอดระยะเวลาทางตั้งแต่ได้อำลาคุณพ่อกรุณาเจ้า
จนกระทั่งถึงคาบอาฟริกาที่ออตโนกำลังหยุดพักอยู่ณบัดนี้.

การที่ออตโนเจริญไปด้วยความสุขฉะนี้ ออตโนนี้กว่าคงเป็น
เพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสยัง
ปกเกล้าปกกระหม่อมรักษาอยู่ เพราะทราบว่าผู้ใดเข้าไปอาศัย
ในร่มโพธิ์ทองของพระองค์แล้ว ผู้นั้นเย็นอกเย็นใจ ภัยไม่มีมา
ถึงตัวสักที ทั้งคงเป็นเพราะอิทธิฤทธิ์แห่งคำภาวนาของคุณพ่อ
กรุณาเจ้าต่อออตโนด้วย พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่จงทรงพระเมตตา
กรุณาแก่ออตโนเห็นปานฉะนี้.

ในที่สุดแห่งจดหมายของออตโนนี้ ขอพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่
จงทรงบันดาลให้โลกสวรรค์เป็นขึ้นมา จงได้ทรงโปรดคุ้มครอง
รักษาคูณ พ่อกรุณาเจ้าให้เป็นสุขสถาวรด้วย คุณพ่อกรุณาเจ้า
ปรารถนาสิ่งใดขอจงสำเร็จทุกประการเป็นอาทิ ขอพระผู้เป็นเจ้า
เป็นใหญ่ทรงโปรดคลไลงคุณพ่อกรุณาเจ้าให้ได้นึกคิดถึงทางกุศ-
โลบายอันศักดิ์สิทธิ์เพื่อบำรุงพระราชไมตรีในระหว่างสองพระนคร
ให้มั่นคงถาวรเป็นนิตย์กาลเทอญ.

หนังสือมาวันพุธเดือน ๘ แรม ๒ ค่ำปีเถาะนพศก ศักราช
๒๒๓๑ ตรงกับวันเดือนปีคริสตศักราช ที่ ๒๕ มิถุนายน ๑๖๘๗.

ราชทูตกลับถึงกรุงศรีอยุธยา

เมื่อราชทูตไทยและฝรั่งเศสได้รื้อพักหายเหนื่อยและเขียนจดหมายกันที่คาบอแฟริกาได้นั้นเสร็จแล้ว ก็ได้ออกเรือเคียวทางเข้ามาเมืองไทยต่อไป ครั้นถึงวันที่ ๒๗ เดือนกันยายน ค.ศ. ๑๖๘๗ (ภายหลังวันออกจากฝรั่งเศสราว ๗ เดือน) เรือราชทูตก็ได้มาจอดอยู่ที่ปากอ่าวสยาม และรุ่งขึ้นวันที่ ๒๘ ออกขุนสุนทร ขุนนางผู้น้อย ที่ได้ตามไปเมืองฝรั่งเศสกลับมาด้วยราชทูตพร้อมด้วยขุนนางฝรั่งเศส ๒ คน บาทหลวงตาซารตองก์ ๑ ก็ได้ล่วงหน้าเข้ามากรุงศรีอยุธยาก่อน เพราะเป็นธรรมเนียมในสมัยนั้น ราชทูตยังเข้ามาเมืองหลวงไม่ได้ก่อนที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงอนุญาต และทุกคนเหล่านั้นล่วงหน้าเข้ามาก่อนก็เพื่อกราบทูลให้ทรงทราบว่าบัดนี้ราชทูตของพระองค์ และราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาถึงปากน้ำแล้ว กำลังรอพระบรมราชโองการรับสั่งให้หาเข้ามาเฝ้าอยู่

ครั้นได้เวลา คณะราชทูตสยามก็ขบวนก พลาจเรือรบฝรั่งเศสระดมกันขึ้นปืนใหญ่ค้ำบั้งส่งตามธรรมเนียมฝรั่ง แล้วราชทูตก็เลยตรงขึ้นไปรายงานตนเองต่อเจ้าพระยาวิชัยเขนทร์ เสนาบดีก่อนที่จะไปไหนหมด ชนที่สุตบ้านช่องของตนก็ได้

แหวะเลย เพราะเป็นธรรมเนียมของเมืองไทยในสมัยนั้น ถ้ารับ
ราชการอันใดต้องให้สำเร็จราชการอันนั้นก่อนกระทำกิจการอื่น ใน
ข้อธรรมเนียมนี้ น้าชม ราชทูตสยามว่า ได้ถกกันอย่างเคร่งครัดนัก
เช่นตอนเมื่อท่านไปถึงเมืองฝรั่งเศสใหม่ ๆ ท่านมิได้ไปดูงาน
ดูการหรือรับเยี่ยม เยียนตอบใครที่ไหน จนกว่าที่ท่านได้เข้าไป
เฝ้าถวายพระราชสาส์น ต่อเมื่อเฝ้าถวายเสร็จแล้วจึงได้เริ่มไป
นี้โน้นเหมือนคนอื่น.

แต่พอราชทูตสยามแลเห็นเจ้าพระยาวิชัยเขนทร์ ก็กราบ
ลงยังพื้นดินตามธรรมเนียมไทย แล้วก็จับเต้าให้ท่าน ฟังถึง
กิจจานุกิจทั้งหลายที่ได้เป็นมาตั้งแต่ท่านออกจากเมืองไทยจน
กระทั่งวันกลับ เจ้าพระยาวิชัยเขนทร์แสดงความยินดีต่อราชทูต
ว่าไปไม่เสียราชการ น้าชมเชยยิ่งนัก ต่อมาเจ้าพระยาวิชัยเขนทร์
ซักถามราชทูตว่า:— “เจ้าคุณเห็นเป็นอย่างไรบ้างเมืองฝรั่งเศส
ถูกใจหรือไม่ถูกใจ สวยงามหรือไม่ ในหลวงพระทัยดีหรือ
อย่างไร เจ้าคุณเล่ามาให้ฟังบ้าง”

เจ้าคุณราชทูตกราบเรียนตอบว่า:— “เมืองฝรั่งเศสเหมือน
กับเมืองฟ้าไม่มีผิด ตู ๆ ก็เป็นเมืองเทวดาขึงเสียดกว่าเมืองมนุษย์
ไปอีก อาณาเขตดีหรือก็กว้างขวางใหญ่โตราวกับโลกหนึ่งทวีป
หนึ่งกว่าได้ เป็นเมืองบริบูรณ์อย่างยิ่ง เรือกสวนไร่นาบ้านช่อง

อุดมถันเหลือ กิริยาพาทีและลักษณะท่าทางของชาวชนพลเมือง
 กสิภาพ ทัศนคติความไม่มเสียแล้ว ส่วนองค์พระเจ้าแผ่นดิน
 เล่า (ตรงนี้สังเกตุเจ้าคุณราชทูตเสียดกระเส้า ๆ น้ำตาหยด
 เพลาะ ๆ) เป็นบรมขัตติยมหาราช อันทรงไว้ซึ่งบุญราศีหาที่เปรียบ
 เสมอสองเป็นไม่มี”

ครั้นราชทูตเล่าให้ฟังพอควรแก่เวลาแล้ว เจ้าพระยาวิชัย
 เยนตรักษ์เรียกเจ้าคุณอัศวราชทูตไปปรึกษาราชการ จำเพาะสองต่อ
 สอง แล้วอีกครุใหญ่ ๆ จึงได้เรียกอุปทูต ตรีทูต ขุนนางอันดับ
 มาหมดทั้งสำรับนำเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์

พระองค์ทรงรับรองราชทูตของพระองค์ด้วยความปลาบปลื้ม
 พระทัยเป็นอย่างยิ่ง เมื่อจะออกจากทเฝ้า พระองค์ทรงรับสั่ง
 ให้เจ้าคุณอัศวราชทูตขยับยังอยู่ในพระราชวังก่อน ว่าจะให้อ่าน
 รายงานถวาย ส่วนอุปทูตตรีทูตทรงรับสั่งให้อยู่ประจำทำการติดต่อ
 กับราชทูตฝรั่งเศสตลอดเวลาที่จะอยู่ในกรุงสยาม ว่าท่านทั้งสอง
 นานี่ชานาญ ขบธรรมเนียมบ้านเมืองฝรั่งเศสยิ่งกว่าขุนนางไทย
 ใด ๆ จึงปฏิบัติรับใช้ราชทูตฝรั่งเศสให้เป็นทฤกใจ อย่าให้
 ขาดแคลนอันใด.

จดหมายเหตุที่กล่าวพาดพิงไปถึง
อุปทูต และ ตรทูต

ตั้งแต่นั้นต่อไป ข้อเสียงเรียงนามของอุปทูตและตรทูตเกือบจะสูญหายไปจากตำนานพงศาวดารทั้งไทยและต่างประเทศก็ว่าได้ ถึงมกกล่าวบ้างก็ไม่เพียงพอที่จะยกขึ้นมาเป็นกะตุ้เรียบเรียงประวัติของท่านได้

เท่าที่ทราบได้ ปรากฏว่าออกหลวงกัลยาราชไมตรีซึ่งเป็นคนแก่ เคยรับราชการฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งทูตถึงสามครั้งๆหนึ่งไปเมืองฝรั่งเศส และอีกสองครั้งนั้นไปเมืองจีน ครั้นกลับจากราชการเมืองฝรั่งเศสแล้วต่อมาออกหลวงกัลยาราชไมตรีจะเข้ารับหน้าราชการสถานใดไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าภายหลังถูกกริ้วโปรดให้ลดตำแหน่งลง ความข้อนลาลแบร์ได้กล่าวไว้ในหนังสือจดหมายเหตุของท่านว่า:— “เมืองนี้เป็นเมืองแปลก ข้าราชการทำผิดอะไรผิดอะไรหน่อยก็ถูกลดตำแหน่งได้ง่ายๆ แต่ก็ไม่เห็นข้าราชการไทยจะถือเป็นของอันอายขายหน้าเท่าใดนัก ชนชื่อว่าราชการแล้ว สุดแต่ในหลวงจะทรงพระกรุณาโปรดให้ส่งคำประการใดก็เป็นอันใช้ได้ ประการนั้นอยู่เสมอ ใครจะคัดค้านประการใดไม่ได้ ดังที่เราฟังได้แต่เห็นตัวอย่างสด ๆ ร้อน ๆ เกิดขึ้นแก่ออกหลวงกัลยาราชไมตรีอุปทูต ซึ่งเคยไป

เมืองฝรั่งเศสมา บัดนี้ถูกถอดตำแหน่งราชการลงต่ำกว่าเดิมเสีย
แล้ว แต่ก็ไม่เห็นท่านแสดงความโทมนัสน้อยใจบ่นว่าอะไรเลย”

นอกจากข้อนี้แล้ว ในหนังสือของบาทหลวงโตนแนย์ก็มี
กล่าวว่า เมื่อต้นแผ่นดินพระเพทราชา ไทยกับฝรั่งเศสเกิดไม่
ปรองดองกันจนขาดพระราชไมตรี ฝ่ายต้องกันทรัพย์สิน
ของกันและกัน ในระวางยังไม่คืนนั้นออกหลวงกัลยาราชไมตรี
กับขุนนางไทยไม่ปรากฏชื่ออีก คนหนึ่งได้ถูกส่งไปเป็นตัวมัดจำ
อยู่ในเรือนฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ในความควบคุมของแม่ทัพชื่อ
เดส์ฟาร์ช อยู่จนกระทั่งไทยกับฝรั่งเศสจะปรองดองกันทรัพย์สิน
สิ่งของแก่กันและกันเสร็จ คราวนั้นแม่ทัพฝรั่งเศสไม่เห็นไทย
ส่งเรือและเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ทหาร ๑๕ คนที่อยู่ล้าหลัง
ตามกำหนดในสัญญา ไม่อยากรออยู่ชักร้าให้เสียโอกาสแห่งลม
มรสุม ก็เลยชักใบไปพักฝั่งราชการอยู่ที่เมืองปงเคเซร์ในอินเดีย
ขุนนางไทยตัวมัดจำเลยติดไปกับเรือด้วย แต่ครั้นมาถึงเกาะ
ยงคิเซดัง ซึ่งอีกนัยหนึ่งเรียกว่าเกาะภูเก็ตแม่ทัพฝรั่งเศสจึงได้
แวะเรือปล่อยออกหลวงกัลยาราชไมตรีกลับมายังกรุงศรีอยุธยา
โดยทางบก.

ฝ่ายข้างออกขุนศรีวิสารวาจาทรูตุนั้น ทราบว่าเมื่อกลับจาก
ยุโรปอายุอยู่ในราว ๒๕-๓๐ ปี เป็นคนเคยไปราชการที่ราชสำนัก
ของพระเจ้าโมกุลในอินเดียมาครั้งหนึ่ง ก็รู้ว่าท่านเป็นบุตรราชทูต
ที่เคยไปเจริญพระราชไมตรีในประเทศปอร์ตุกาลมาครั้งหนึ่ง นับ

แต่นั้นที่ท่านกลับจากราชการในยุโรปแล้ว ได้พบชื่อของท่าน
ปรากฏในจดหมายเหตุของลาตูแบร์ หน้า ๓๘๓ แต่ครั้งเดียว
มีใจความว่า ... “สมเด็จพระนารายณ์ทรงถูกพระทัยอยากทราบ
ตำนานพงสาวดารของโลกมาก ยิ่งเป็นตำนานว่าด้วยราชกิจของ
พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว ยิ่งทรงสอดส่องเอาพระทัยใส่มากขึ้น
พระองค์เคยทรงรับสั่งบ่อย ๆ ว่ารัฐประศาสน์มิใช่วิชาที่เรียนรู้อัน
ได้เองโดยกำเนิด ต่อเมื่อปกครองคนนาน ๆ และเรียนรู้อ่านพงสาวดาร
ได้มาก ๆ จึงจะค้ำชูว่ารัฐประศาสน์เป็นวิชายากสักเพียงใด”
ฉะนี้ ตำนานพงสาวดารไม่ว่าชนิดใดที่พระองค์อาจเสาะหามาได้
ก็ให้หาแล้วพระองค์ให้ขุนนางประจำราชสำนักอ่านถวายมิได้
ขาดสักวันเดียว เวลานั้นออกขุนศรีวิสาร วาจาตรีทูตที่ไปเมือง
ฝรั่งเศสกลับมาเป็นผู้รับหน้าตาอ่านพงสาวดารถวาย และหมั้น
ตำนานที่พระองค์ทรงโปรดไม่รู้จัก ชื่อคือรายงานของอัครราชทูตว่า
ด้วยเมืองฝรั่งเศสนี้เอง.”

นอกจากที่กล่าวมานี้ ยังมีว่าไปถึงราชทูตรวมทั้งสามคนด้วย
กันอีกแห่งหนึ่ง ในจดหมายเหตุรายวันของเชอวาเดียร์เดอโชมงต์
หน้า ๒๑๑-๒๑๒ ว่า “ทูตไทย ๓ คนนี้เป็นคนดีที่สุด นิสสัย
ใจคอเยือกเย็น ไม่ค่อยจะโกรธเคืองใครง่าย ทั้งเป็นผู้มีสกุล
กิริยามารยาทงาม เต็มใจช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์อยู่ทุกเมื่อ เห็น
แล้วให้หนักว่าคนชนิดนี้น่าจะสมานมิตรให้สนิทกันได้ไม่สู้ยาก.”

ประวัติออกพระวิสุทสุนทร

ส่วนออกพระวิสุทสุนทรนั้น อาศัยตำนานไทยตำนานฝรั่ง
ประกอบกัน พอเชื่อมเนื้อความให้ติดต่อกันเป็นประวัติเช่นพอรู้
เรื่องใดบ้าง ตั้งแต่วันที่ท่านกลับจากยุโรปจนกระทั่งถึงวันตาย
เช่น ได้ความจาก หนังสือจดหมาย เหตุประจำวันของเชอวาเลียร์
เดอโซมงต์ ราชทูตฝรั่งเศสคนแรกที่ออกมาเจริญพระราชไมตรี
ในเมืองไทยว่า :— “พอข้าพเจ้าได้พบกับออกพระวิสุทสุนทร
แต่ครั้งแรกที่ปากน้ำเมือเรือของเราไปถึงเมืองไทยแล้วนั้น
ข้าพเจ้ารู้สึกทันทีว่า คนนี้เป็นคนมีสกุลผู้ดีดั่งอยู่เต็มตัว ทั้งรู้สึก
ว่าเป็นคนเฉลียวฉลาดอาจเป็นราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสได้ดี
กว่าใคร ๆ หมด ข้าพเจ้าจึงได้แนะนำเจ้าพระยาวิชัยเขนทรให้
เลือกเขาเป็นราชทูตส่งไปกับเราเมือจะกลับ.”

ตอนเมือกำลังโดยสารกลับไปที่ท่านเชอวาเลียร์เดอโซมงต์ลง
ในจดหมายเหตุประจำวันของท่านอีกว่า :— “สิ่งที่ถูกใจในตัว
ราชทูตคนนั้น คือไม่ว่าท่านได้ไปพบเห็นอะไรที่ไหนเป็นต้อง
จับดินสอดจดลงในสมุดทันที นิสัยนี้ดีมาก เพราะเมือไปเมือง
ฝรั่งกลับมากงมรายงานความเป็นไปจากเมืองฝรั่งเศสถวายพระเจ้า
กรุงสยามอย่างละเอียดละออดี ดังนั้นพระเจ้ากรุงสยามจะได้ทรง
ทราบความจริงในเรื่องของเมืองฝรั่งเศสว่าเป็นอย่างไรดีกว่าปล่อย

ให้พระองค์ทรงเชื่อแต่คำเล่าลือผิด ๆ ถูก ๆ ดังที่พระองค์เคย
ทรงได้ยินมาแต่ก่อน.”

ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าปรากฏว่า ออกพระวิสุท
สุนทรเป็นน้องชายของเจ้าพระยาโกศาธิบดี (เหล็ก) และข้อ
นี้ทำให้เห็นว่าจริง เพราะตำนานฝรั่งในสมัยนั้นกล่าวเป็น
ทำนองเดียวกัน ตำนานแตกต่างกันแต่ในเรื่องออกพระวิสุท
สุนทรกับพระเพทราชา (ซึ่งภายหลังได้ราชสมบัติต่อพระนารายณ์
ลงมา) พระราชพงศาวดารบอกว่า เจ้าพระยาโกศาธิบดีหนึ่ง
ออกพระวิสุทสุนทรหนึ่ง ออกพระเพทราชาหนึ่ง สามคนนี้เป็น
พี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน คือทั้งสามท่านเป็นบุตรของเจ้า
แม่วัดคูสัด ซึ่งเป็นพระนมของพระนารายณ์.

ในข้อตำนานเบ็ดเตล็ดของฝรั่งแย้งกับพระราชพงศาวดาร
ข้อนี้กับชวนให้นักโบราณคดีบางท่านไม่ค่อยจะปลงใจเชื่อพระ
ราชพงศาวดารข้อนี้ บทวินิจฉัยให้เห็นเท็จจริงในเรื่องนี้มีอยู่
ไม่สู้มากมายนัก แต่ออกจะแน่นแฟ้นพอให้ตั้งจะขอยกมากล่าว
พอเป็นทางสนับสนุน เมื่ออ่านแล้วสุดแต่ท่านผู้อ่านจะลง
ความเห็นเดือกเชื่อเอาตามชอบใจ.

ข้อหนึ่ง ต่างว่าจะตั้งปัญหาขึ้นถามว่า ถ้าพระเพทราชา
เป็นน้องชายของออกพระวิสุทสุนทรจริงแล้ว เหตุใดเมื่อพระเพ
ทราชาขึ้นเสวยราชย์แล้วจึงมิได้ยกย่องออกพระวิสุทสุนทรขึ้นเป็น

เจ้าต่างกรมตามโบราณราชประเพณีนิยมเล่า เวลานั้นออกพระ
 วิสุทสุนทรยังมีชีวิตอยู่ ส่วนเจ้าพระยาโกศาธิบดี (เหล็ก)
 ไม่มีปัญหา เพราะถึงแก่กรรมเสียก่อนพระเพทราชาได้ราชสมบัติ
 เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ ส่วนออกพระวิสุทสุนทรถึงแก่อสัญกรรม
 ภายหลังพระเพทราชาได้ราชสมบัติ ประมาณ ๑๒ ปี ในราว
 พ.ศ. ๒๒๔๓ ตามที่ปรากฏแน่ชัดในจดหมายของบาทหลวง
 โบรดีด์เขียนส่งไปยังกรุงปารีสในศตวรรษว่า :— "... ออกพระ
 วิสุทสุนทรอัศวราชทูตเก่าพึ่งตายในเร็ว ๆ นี้ ก็เตือนตนเอง..."
 คำกล่าวนี้ชวนให้คิดว่าออกพระวิสุท กับพระเพทราชามิใช่พี่น้อง
 กัน แต่ไม่ออกพระวิสุทคงได้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าในครั้งนั้น.

หนังสือกล่าวมาสนับสนุนความเห็นนี้ ให้เห็นสม
 จริงตอนเมื่อกล่าวไว้ว่า :— "... ออกพระเพทราชาเป็นขุนนาง
 ผู้ใหญ่ ราษฎรชอบพอมาก เพราะใจคอเยือกเย็นและลือกกันว่า
 เป็นคนคงกะพันชาตรียังไม่ออก พ้นไม่แท้ ถึงพระนารายณ์เองก็ทรง
 โปรดมาก เพราะเคยไปสงครามมีชัยชนะแก่พระเจ้าตองอูมา...
 ตามเสียงตลาดที่ไชยกันทุกวัน มักนิยมถ้อยกันว่า ถ้าพระนารายณ์
 สิ้นพระชนม์ลงเมื่อใด ออกพระเพทราชาก็ปลุกชายช้อออกหลวง
 ศรศึกตีฆ้องที่จะสืบราชสมบัติยิ่งกว่าใคร ๆ ... " มารดาของ
 ออกพระเพทราชานั้นเคยเป็นนางนมของในหลวงเดิยวันเหมือน
 กับมารดาของเจ้าคุณอัศวราชทูตซึ่งเคยถวายนมแก่พระองค์

เหมือนกัน . . .” ขอให้สังเกตจุดจุดหมายเหตุของลาดูแบร์ตอนนั้น
 เกิด ท่านเป็นแต่กล่าวว่ มารดาของทั้งสองฝ่ายเคยเป็น
 พระนมของพระนารายณ์มาด้วยกัน หาได้กล่าวว่าเป็นคนเดียว
 กันไม่ กลับใช้ถ้อยคำจำแนกไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นคนละคน
 ต่างหาก ฉะนั้นจงชวนให้คิดว่าออกพระเพทราชาและออกพระ
 วิสุทธิสุนทรคงจะไม่ใช่พี่น้องร่วมมารดาเดียวกันดังที่พากัน
 เข้าใจตามพระราชพงศาวดารย่อ.

อนึ่งลาดูแบร์ยังกล่าวอีกแห่งหนึ่งว่า :— “คราวหนึ่งพระ
 นารายณ์ให้ส่งพระราชอาชญาเขมยนอกกษัตริย์พระคลังซึ่งเป็นพี่ชาย
 ของเจ้าคุณอัศวราชทูตหน้าพระที่นั่ง ผู้รับ ๗ ส่งลงพระราช
 อาชญาเขมยนั่นคือออกหลวงสรศักดิ์บุตรชายของออกพระเพท
 ราชา” ถ้าเป็นจริงตามคำของลาดูแบร์นี้แล้ว (และเราก็คงไม่
 มีเหตุที่จะสงสัยเขาได้ว่าไม่จริง) จะดูกะไรอยู่ละกะมังที่พระ
 นารายณ์จะมาใช้จำเพาะออกหลวงสรศักดิ์ผู้เป็นหลานให้เขมยนต์
 เจ้าพระยาพระคลังผู้เป็นลุงใหญ่ พระนารายณ์จะหันมิตถกับ
 มิอาลัยในขนบธรรมเนียมและความเคารพสักการะใครในระวางวงศ์
 ญาติบ้างเจียวหรือ ตูๆ จะกะไรอยู่ละกะมัง ฉะนั้นกว่าที่จะเกิด
 หลักฐานใหม่มาล้างหลักฐานที่อ้างมานี้ ข้าพเจ้าคนหนึ่งจะยัง
 ไม่ค่อยเต็มใจเชื่อว่าพระเพทราชาเป็นพี่น้องท้องเดียวกันกับออก
 พระวิสุทธิสุนทร.

อัศวราชทูตอาสาเป็นแม่ทัพ

ขอกลับจับใจความในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าต่อไปว่า เมื่อเจ้าพระยาโกศาธิบดี (เหล็ก) ได้ถึงอนิจกรรมแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ทรงปรารภจะขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ จึงโปรดให้ออกพระวิสุทสุนทร ผู้เป็นน้องเจ้าพระยาโกศาธิบดีที่ถึงอนิจกรรมนั้น เป็นเจ้าพระยาโกศาธิบดีแทน ทรงรับสั่งว่า :— “คุณเหล็ก พิทักษ์ชำนาญในการเป็นแม่ทัพก็มาถึงมรณภาพเสียแล้ว บัดนี้เราจะให้ท่านเป็นแม่ทัพแทนพี่ชายยกไปตีเมืองเชียงใหม่ จะได้หรือมิได้” เจ้าพระยาโกศาธิบดีจึงกราบทูลขอรับพระราชทาน พระราชอาชญาสิทธิขาดทำการทดลองดูก่อน ถ้าเห็นจะทำสงครามได้ก็จะขออาสาไปตีเมืองเชียงใหม่มาถวายให้จงได้ สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงฟังก็ชอบพระทัย ทรงพระโสมนัสตรัสสรรเสริญสติปัญญา :— เจ้าพระยาโกศาธิบดีเป็นอันมาก แล้วทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระแสงดาพัตน์พร้อมด้วยพระราชอาชญาสิทธิให้เจ้าพระยาโกศาธิบดีไปทดลองดู.

เจ้าพระยาโกศาธิบดี (ปาน) จึงกราบถวายบังคมออกมาสั่งให้หมายกำหนดการให้นายหมื่นนายกองกะเกณฑ์พลทหารสามพัน ออกไปตั้งค่ายตำบลที่ใกล้พะเนียด และให้ตัดไม้ไผ่มาปักเป็นเสาค่าย แต่ให้เอาปลายปักลงดินให้สั้น ให้ขุดมูลดินถมเป็น

สนามเพลาะ และ บักขวากหนาม ตามธรรมเนียมสร้างค่าย
พร้อมเสร็จให้สำเร็จในวันรุ่งขึ้นเวลาเช้า ๕ นาฬิกา ฝ่ายท้าว
พระยานายหมวดนายกองต่างก็ออกไปปะเถณฑ์ แบ่งปันหน้าที่กัน
ทำตามบัญชาทุกหมู่ทุกกรม.

รุ่งขึ้นได้เวลาเจ้าพระยา โภคาธิบดีก็ออกไปเลียบค่ายพร้อม
ด้วยอิสริยยศและบริวารยศอย่างกษัตริย์ เห็นไม้เสาค่ายต้นหนึ่ง
ปักเอาต้นตองดิน ก็ให้หาตัวเจ้าหน้าทนนเข้ามา เมื่อซักถาม
ได้ความจริงแล้วก็ให้เอาตัวผู้ละเมิดคำบัญชา นั้น ไปตัดศีรษะ
เสียบไว้ที่ปลายไม้เสาค่ายต้นนั้น มิให้ใครเอาเยี่ยงอย่างต่อไป
ครั้นแล้วก็กลับมาเฝ้ากราบทูลแถลงพฤติเหตุที่ได้ไปทอดลงนั้น
ให้ทรงทราบทุกประการ แล้วกราบทูลขออาสาเป็นแม่ทัพไป
ตีเชียงใหม่ได้ตั้งพระราชประสงค์.

เรื่องการทดลองอาชญาสิทธิ์ของเจ้าพระยา โภคาธิบดี (ปาน)
ตอนนั้น ถ้าว่านโดยไม้พินิจพิจารณา ก็จะเข้าใจว่าเจ้าพระยา โภคา
(ปาน) เป็นคนใจคอเหี้ยมโหดร้ายกาจเหลือเกิน เพราะสมัยนั้น
การประหารชีวิตมิใช่ของง่าย ๆ เหมือนครั้งก่อน แต่เมื่ออ่าน
โดยคิดถึงธรรมเนียมโบราณว่าเป็นอย่างไรแล้ว ก็จะกลับอดชม
ไม่ได้ว่าท่านใจแข็งเคร่งครัดในราชการถูกกาลสมัยน่าชมนัก สม
เป็นแม่ทัพผู้เป็นเหมือนแม่เหมือนพ่อของพลทหารตั้งกองทัพใน
บังคับของตนจริง ถ้าเวลานั้นเจ้าพระยา โภคาธิบดีพูดไม่ได้ขาด

สิ่งไม่ศักดิ์สิทธิ์ แทนที่จะเสียชีวิตของคน ๆ เดียวอาจเสียชีวิต
ทั้งกองทัพ และทั้งเสียอิสรภาพของบ้านเมืองด้วยก็อาจเป็นไปได้
และหากเป็นไปได้ถึงขั้นนั้นก็หมดโอกาสที่จะแก้ตัวในภายหลัง
การสั่งให้บอกเสาค่าย เอาโค่นขนเอาปลายลงดินนั้นเป็นการลงใจ
เจ้าพระยาโกศา (ปาน) เองกรุดแสนคิดว่าผิดแบบ แต่เมื่อ
ท่านสั่งตงนิกตองทำตาม ถ้าสงสัยว่าสั่งผิดไปหรือสงสัยว่าตัวฟัง
คำสั่งไม่ถนัดก็ควรสับดูให้รู้แน่แล้วจึงทำ แต่ถ้าผู้ใดอวด
ฉลาดบ้างอาจละเมิดคำสั่ง ถือเอาความเห็นของตนเป็นใหญ่แล้ว
ผู้นั้นก็ต้องรับพระราชอาญาตามโทษานุโทษ จะดีเทียบว่านาย
เหี่ยม โหด ไม่ได้เป็นธรรมดา เพราะนายเป็นผู้รับผิดชอบแห่ง
ความดีและความเสียหายทั้งปวง.

ราชทูตถึงอัสสัมญะกรรม

ถัดจาก ไปตีเมืองเชียงใหม่มาแล้ว เจ้าพระยาโกศาธิบดี
ได้ดิบได้ดีในราชการประการใดไม่ปรากฏ ๆ แต่ไว้ในรัชกาลของ
พระเพทราชา ๆ ไม่ทรงโปรดเหมือนพระนารายณ์ กลับลงโทษ
ต่าง ๆ นา ๆ เพราะทรงระแวงสงสัยไม่ไว้พระทัยในเจ้าพระยาโกศา
ธิบดีเลย ถ้าจะทรงสำนักพระองค์ว่าขบวนการความสามารถในราชการ
แล้ว บางทีพระองค์เจ้าพระยาโกศาธิบดีไม่ได้ละกะมังจึงทรง

อัจฉา มิฉะนั้นคงเป็นที่ได้เห็นราษฎรนิยมนับถือเจ้าพระยา
 โทศาริบัติ เพราะคุณความดีของท่านที่ได้มีมาแต่ครั้งพระนารายณ์
 เกรงพระทัยว่าหากทรงพลาดพลั้งลงเมื่อใดอาจเป็นกบฏแย่งเอา
 ราชสมบัติไปเสียเองก็ได้ หรือไม่อย่างนั้นบางที่จะเป็นกลอุบาย
 ขูขงของออกหลวงศรีศักดิ์ก็ว่าได้ เพราะคนนั้นชำนาญกลอุบาย
 ร้อยแปดประการสำหรับบายความผิดให้แก่ผู้อื่น หากความชอบ
 มาใส่ตนคนเดียว แต่ข้อเหล่านี้ล้วนแต่มาจากความสันนิษฐาน
 อันเกิดจากการอ่านจดหมายของบาดหลวง โบรดีต์เขียนส่งไปที่
 กรุงปารีสเมื่อคริสตศักราช ๑๗๐๐ (พ.ศ. ๒๒๔๓) ภายหลังที่
 เจ้าคุณอัศรราชทูตกลับมาถึง ๑๒ ปี ตกอยู่ในตอนปลายรัชกาล
 ของพระเพทราชานั่นเอง ยังจะถือเป็นยุติที่เดียวไม่ได้ มายุติ
 แต่ตามจดหมายของท่านบาดหลวงโบรดีต์นั้นเขียนเป็นใจความ
 ในปลายจดหมายของท่านว่า— “เคราะห์ดีเสียอกที่เจ้าพระยา
 พระคลัง (เจ้าคุณอัศรราชทูต) ซึ่งตายไปก่อน เมื่อสัก ๒ เดือน
 มานี้แล้ว หากไม่คงถูกประหารชีวิตเหมือนขุนนางผู้ใหญ่ ๔๘ คน
 ที่ไปตนครราชสวามีสำเร็จ ถูกสังสัยว่าเข้าลับกบฏเลขนับสั่งให้จับ
 มาตรระเวนกลางเมืองแล้วสับฟันศีรษะเป็นแจก ๆ ตัดแขนตัดขา
 ผ่าอกชกต่อยทรมานอย่างน่าทุเรศแล้วก็ฟันเอาศีรษะขาดไปเสียบ
 ไว้ที่บนกำแพงพระนคร ที่จริงซึ่งเจ้าพระยาพระคลังมาถึงแก่
 ความตายคราวนี้ ก็เหมือนกันว่าถูกประหารชีวิตเหมือนกันก็

ว่าได้ เพราะที่ท่านตายนั้นมิใช่อื่นไกลเลย เป็นผลแห่งการที่ท่าน
ได้รับพระราชอาชญาถูกเขย็นตัวอย่างสาหัสประการหนึ่ง และอีก
ประการหนึ่งเพราะกับแค้นใจมานาน ในการที่พระเจ้าแผ่นดิน
ทรงกระทำแก่คนอย่างโหดร้ายเหลือประมาณ.

ครั้งหนึ่ง เมื่อ ๕ ปีล่วงมาแล้ว (ภายหลังกลับจาก
ฝรั่งเศส ๘ ปี) กำลังเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่ง จะทรงกรวออย่างไร
ไม่ปรากฏ ทรงคว่ำพระแสงดาพพันเอราชทุกขมุกแห้วง คุน่า
อุจาดและสงสารที่สุด นับแต่วันนั้นมากมแต่ถูกระแวงสังสัย
ทุกอย่าง ไม่เป็นอันกินอันนอนเป็นปกติดังเดิม ถ้าที่ถูกเกลียดจาก
ราชวงศ์ไม่มีที่สิ้นสุด ลงปลายชีวิตาใหญ่ของท่านคน ๑ บุตรชาย
ของท่าน ๓ คน ภรรยาหลวงและอนุภรรยาของท่านก็ถูกจับ
ถูกเขย็น ถูกขัง ทังนั้น ข้าก่อนเมื่อวันที่ท่านจะตายสัก ๒-๓ วัน
ก็ได้ถูกรบทรพยสมบัติเสียหมด บางคนถึงกับลอกกันว่า ที่ท่าน
ตายนั้นมิใช่อื่นไกลเลย ท่านแห่งตัวเองตาย เพราะทนไม่ไหว
เสียแล้ว แต่จะตายอย่างไรก็ตาม ส่วนราชวงศ์ก็ได้ถึงความ
มัวหมองซึ่งคิดตนเพราะเรื่องมิโดยเสด็จทุกข์ โศกเหมือนกันว่า
ท่านได้ถึงแก่ความตายโดยปกติ ข้าได้ทำการได้สวนพอเป็นพิธี
แล้วจับสังสัยหมอจันคน ๑ ซึ่งได้รักษาท่านโดยหาว่าวางยาเบื่อ
ให้ท่านตาย ครั้นได้สวนเสร็จแล้วก็ให้เขย็นหมอจันคนนั้น
อีกด้วย ส่วนศพของท่านเจ้าพระยาพระคลังเขาเอาไปฝังไว้ในวัด

ใกล้เคียงบ้านแต่ในเวลากลางคืน โดยไม่มีพิธีต้องอะไรหมด ทำอย่างเงียบ ๆ จับเอาให้แล้วเข้าว่า ผิดกันใกล้กับงานศพ เสนาบดีผู้ใหญ่เป็นไหน ๆ ซึ่งมีธรรมเนียมปลงศพอย่างสง่าผ่าเผยประทานเกียรติยศใหญ่ยิ่ง พูโห่เอ๋ย คุณเอาเถิดเราทำนงทั้งหลาย เจ้าคุณราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสผู้ใหญ่ใคร ๆ เขาถือว่าดีอย่างนั้น มีบุญคุณแก่ชาติไทยอย่างนั้น ถึงกับเลื่อนเป็นอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ของพระเจ้ากรุงสยาม ลงปลายมากลับถึงอวสาน โดยอาการอันน่าทุเรศน่าสงสาร ถึงเพียงนี้เจิวหนอ ”

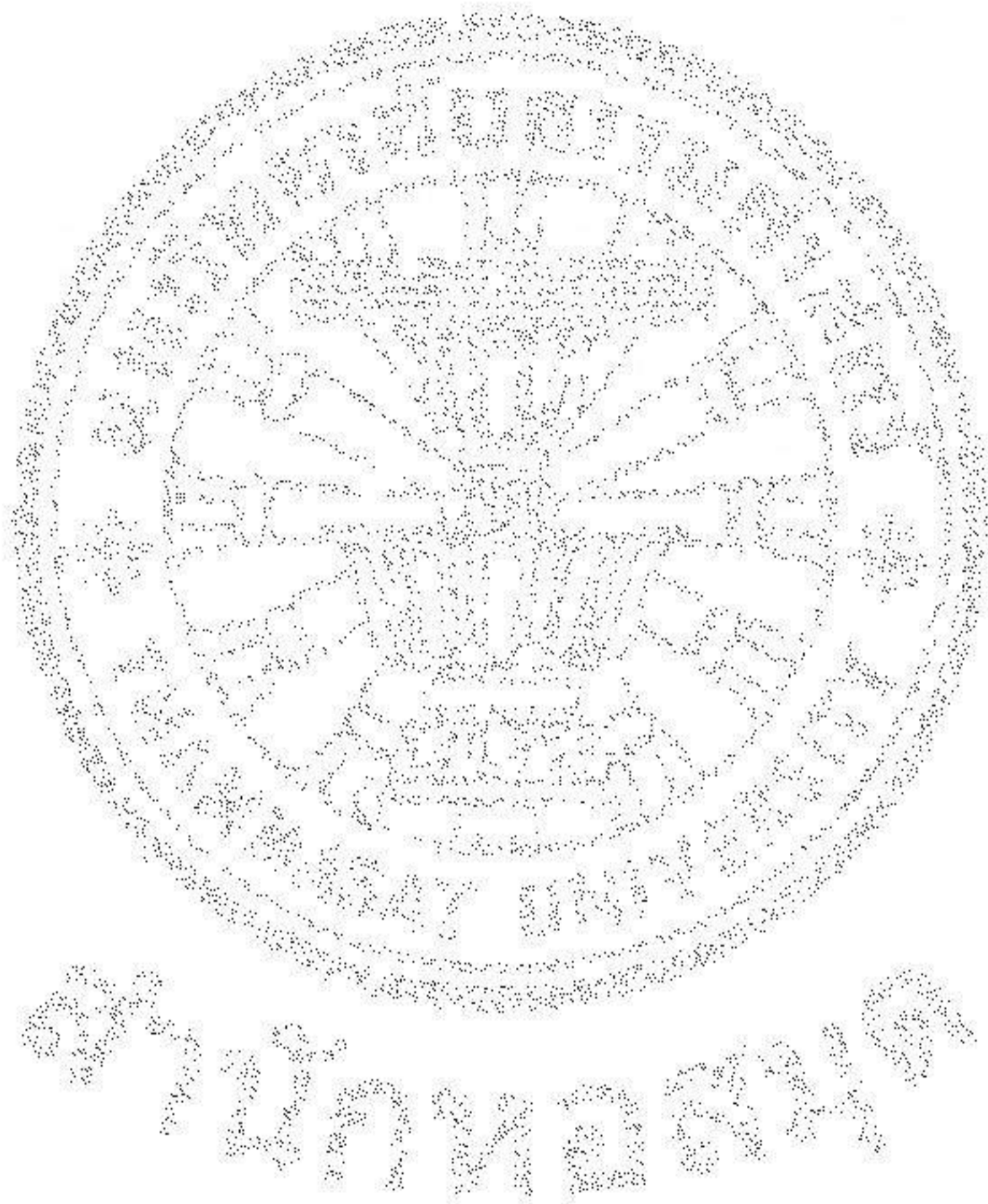
หมดใจความที่เกี่ยวกับประวัติของเจ้าคุณราชทูตเท่าที่สืบหามาได้ ในจดหมายเหตุต่าง ๆ ของสมัยนั้นเพียงเท่านี้ ถึงไม่พิสดารเท่าไร ก็เป็นที่หวังใจว่ายังคงไม่รู้เลย เพราะจะทำให้เห็นนักเรียนเห็นบ้างว่า บรรพบุรุษของตนคนหนึ่งได้เพียรพยายามเพื่อความดีของชาติไทยมาแต่กาลก่อนอย่างไร ทั้งจะเป็นบทสอนอยู่ในตัวด้วยว่า ถึงแม้ผู้ช่วยชาติให้เจริญ เช่นอย่างท่านอัครราชทูตนั้น บางทีอาจกลับประสบความล้มเหลวต่าง ๆ แทนที่จะรับความชอบใจคนอื่นทำไม่รู้ไม่เห็นในความอุตสาหะพยายามของตน ต้องต่อพันสมัยของท่านผู้นั้นนาน ๆ หลายชั่วคน ถึงจะหยั่งรู้ในกิจประวัติและคุณความดีของคน ฉะนั้นจึงสอนให้เห็นว่า ยุติธรรมของโลกนี้ยังบกพร่องมาก มนุษย์เรามีหวังที่จะรับอย่างเต็มที่ก็แต่ใน

ปรโลก เมื่อพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะเป็นประธานทรงชบาปบุญคุณโทษ
 โดยเที่ยงธรรมไม่เข้าใครออกใครเลย ฉะนั้นให้ตนเพียรทำแต่
 คุณความดีเทอญ คนอื่นจะเห็นหรือไม่เห็นก็ช่าง สักวันหนึ่ง
 พระคงเห็น และรางวัลตามความชอบของตน.

พ. อินทร์.

วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๑๙๒๓

โรงพิมพ์ใส่จดเพียรตธนาถ
ถนนาราชบพิธพระนตร.

TUDC

22/04/2563

๑๒/๑๗/๑๙